

Евгени Г. Евгениев

ДОСТОЙНИЯТ ТРУД

София, 2026 г.

Редакционна колегия :

Доц. д.н. Едуард Маринов – гл. редактор

Гл. ас. д-р Никола Димитров – зам.- главен редактор

Проф. д.н. Мариела Деливерска

Доц. д-р Виктория Гацова

Проф. д-р Станислав Димитров

Проф. д-р Теодора Лазарова

Проф. д-р Али Вейсел

DECENT WORK

Рецензенти :

Акад. Димитър В. Димитров

Проф. д-р Мирослава Пейчева

Евгени Г. Евгениев, проф. д.н. – автор, 2026 г.

Редактор: Румяна Иванова

Издател: Издателство на УЗФ „Св. Григорий
Богослов“

ISBN **978-619-7622-86-7**

978-619-7622-87-4

Формат 148 x 210 mm

Посвещавам на моята съпруга.

Човекът до мен!

Съдържание	стр.
Увод	7
Глава първа ТРУДЪТ	36
1.1. За същността на труда	36
1.2. Съвременният труд	53
1.3. Новите реалности	62
Глава втора ДОСТОЙНСТВОТО И СВОБОДАТА НА ТРУДА	87
2.1. За същността на достойнството	87
2.2. Свободата на труда (богатството на свободното време)	100
2.3. От робството до свободния труд	115
Глава трета ДОСТОЙНИЯТ ТРУД	125
3.1. Обществени схващания за достойния труд	125
3.2. Параметри на достойния труд	136

3.3. Развитие и перспективи на достойния труд	172
Заключение	181
Библиография	192

Увод

В съвременния свят трудът заема централно място в живота на човека, не само като средство за икономическо оцеляване, но и като източник на лично достойнство, социална принадлежност и обществено развитие. Понятието „**достоеен труд**“ изразява разбирането, че заетостта не бива да се свежда единствено до наличието на работа, а трябва да гарантира справедливо заплащане, сигурни и здравословни условия на труд, равни възможности, социална защита и уважение към основните човешки и трудови права. Именно чрез достойния труд се изгражда връзката между икономическия напредък и социалната справедливост.

Темата за достойния труд според нас се очертава като ключова за разбирането на съвременните социално-икономически процеси и за търсенето на балансирани решения, които съчетават икономическа

ефективност със защита на човешкото достойнство.

За достойния труд се пише много и още повече са говори за него, но по-скоро с патос и приповдигнатост, отколкото с желание да се обясни неговата същност.

Настоящата книга е продължение на дългогодишните ни изследвания върху труда, неговата същност и значение в развитието на обществото. В изследването, което предлагаме, сме се опитали да разгледаме въпросите за достойния труд с разбирането, че трудът е изначалното и определящото в развитието на човешките цивилизации и социално-икономически системи.

Изследването е разделено на три основни части. Трудът и неговата същност от гледна точка на съвременните условия и новите реалности. Достойнството, като основа на свободата на труда и богатството на свободното време. Достойният труд като

обществени схващания и международна регламентация.

На основата на ретроспективния анализ сме се опитали да очертаем параметрите на достойния труд и перспективите за неговото развитие.

Тази книга не претендира за изчерпателност на въпросите свързани с достойния труд. Те са толкова разнообразни и многопластови, че едва ли е възможно да се направи подобно изследване от един човек. Целта ни е била да очертаем основните граници на понятието достоен труд като фактор за функционирането и развитието на обществено-икономическите системи. Доколко сме се справили, това оставяме на уважаемия читател.

РЕЦЕНЗИЯ

от акад. Димитър Димитров

**на монографично изследване на тема:
„ДОСТОЙНИЯТ ТРУД“**

Представеният за рецензиране монографичен труд с автор проф. д.н. Евгени Евгениев поставя тема, колкото вечна, толкова и все по-актуална, заемаща важно място в живота на всеки човек.

Авторът е разгледал въпроса за достойния труд и неговото значение в съвременния свят в рамките на 164 страници, включващи увод, три глави, заключение и библиография.

Представено е виждането на автора за понятието „достоеен труд“, връзката му със съвременните социално-икономически процеси и перспективата за неговото развитие.

На базата на формулирането на основните характеристики на труда е акцентирано върху значението на достойния труд и неговата роля в съвременното общество. Аргументирано е направена

връзката на труда с достойнство и социална справедливост.

Силни страни са широката теоретична рамка, позоваванията на класически и съвременни автори (Дюркем, Маркс, Вебер, Бурдийо, Горц) и системното разграничение между понятията „характер“, „съдържание“ и „качество“ на труда. Текстът аргументира добре връзката труд-култура и показва внимание към съвременните предизвикателства - автоматизация, дигитализация, нови професии.

Прави впечатление, че авторът е базирал своите изводи и становища на основата на дълбоко проучване и анализ на мненията на широк кръг от авторитетни автори, при това езикът, който е използван, е достъпен и разбираем както за специалистите в областта, така също и за хора, навлизащи в тази проблематика.

Авторът е построил своето изследване в три основни глави:

Първата глава – „Трудът“ обобщава развитието на труда в три направление, същността на труда, съвременния труд и новите реалности, в които продължава да се развива трудът. Особено внимание е обърнато на систематизирането на дефинициите за труд и на ретроспективния анализ на развитието на

труда. Съществени са авторите дефиниции на понятията „труд“, „съдържание на труда“ и „характеристика на труда“.

Втората глава – „Достойнството и свободата на труда“ е посветена на взаимовръзката между достойнството и свободата. Авторът разглежда тази взаимовръзка чрез изясняването на три значими за нея въпроса, същността на достойнството, свободата на труда от гледна точка на богатството на свободното време и развитието на труда през времето от робството до свободния труд. Същественото в тази глава е доброто изясняване от автора на три обвързани гледни точки за достойнството - социална, икономическа и хуманна.

Третата глава – „Достойният труд“ е основната част от изследването, което прави автора. В нея основният принос е във формулирането и очертаването на границите на параметрите на достойния труд. Авторът правилно формулира седем основни параметъра: заетост и възможности за труд; справедливо заплащане и икономическа сигурност; трудови права; условия на труд и безопасност; социална закрила; социален диалог и участие; равенство и човешко достойнство.

На основата на формулировките за достойния труд авторът е направил и прогноза за развитието на труда в съвременните условия.

На фона на цялостното изследване на въпроса за достойния труд идват и основните изводи, направени от автора.

Първо, достойният труд се развива паралелно с развитието на труда във времето и пространството.

Второ, развитието на обществото води до развитие и разширяване на параметрите на достойния труд.

Трето, достойният труд не е статична величина. Той има собствен ход на развитие и по този начин влияе на развитието на обществото.

Четвърто, да истински достоен труд може да говорим тогава, когато в центъра на обществено-икономическата система стои трудът.

В заключение можем да посочим, че предложеният монографичен труд представлява продължение на дългогодишните изследвания на проф. Евгениев в областта на икономиката и

организацията на труда и има характер на интердисциплинарно изследване, като в същото време стилът на изложение е достъпен за широк кръг читатели.

На основание на изказаното от мен предлагам монографичния труд да бъде издаден, като се позовавам на неговите достойнства – задълбочено изследване и принос в развитието на една актуална тема, която е важен фактор за социално-икономическите процеси в съвременното общество.

София,

21.01.2026г.

Акад. Димитър Димитров

REVIEW

by Acad. Dimitar Dimitrov

of the monographic study entitled Decent Work

The monographic work submitted for review by Prof. D.Sc. Evgeni Evgeniev addresses a topic that is both timeless and increasingly relevant, occupying an important place in the life of every individual.

Within 164 pages — including an introduction, three chapters, a conclusion, and a bibliography — the author examines the issue of decent work and its significance in the modern world.

The study presents the author's understanding of the concept of "decent work," its connection with contemporary socio-economic processes, and perspectives for its future development. Based on a formulation of the main characteristics of labor, emphasis is placed on the importance of decent work and its role in modern society. The relationship between work, dignity, and social justice is convincingly argued.

Among the strengths of the study are its broad theoretical framework, references to both classical and

contemporary authors (Durkheim, Marx, Weber, Bourdieu, Gorz), and the systematic distinction between the concepts of the “character,” “content,” and “quality” of labor. The text persuasively examines the relationship between labor and culture and demonstrates awareness of contemporary challenges such as automation, digitalization, and the emergence of new professions.

It is noteworthy that the author bases his conclusions on in-depth research and careful analysis of a wide range of authoritative sources. The language used is clear and accessible, making the study valuable both for specialists in the field and for readers newly engaging with the topic.

The monograph is structured into three main chapters:

The first chapter, “Labor” traces the development of labor in three directions: the essence of labor, contemporary labor, and the new realities in which labor continues to evolve. Particular attention is given to the systematization of definitions and to a retrospective analysis of labor’s development. The author’s definitions of the concepts of “labor,” “content of labor,” and “characteristics of labor” are of particular importance.

The second chapter, “Dignity and Freedom of Labor” is devoted to the interrelationship between dignity and freedom. The author explores this relationship by addressing three key issues: the essence of dignity;

freedom of labor from the perspective of the value of free time; and the historical development of labor from slavery to free labor. A significant contribution of this chapter is the clear delineation of three interrelated perspectives on dignity — social, economic, and humanistic.

The third chapter, “Decent Work” constitutes the core of the study. Its main contribution lies in the formulation and delineation of the parameters of decent work. The author identifies and substantiates seven principal parameters: employment and work opportunities; fair pay and economic security; labor rights; working conditions and safety; social protection; social dialogue and participation; and equality and human dignity.

Building on these formulations, the author also offers a forward-looking perspective on the development of labor under contemporary conditions.

Against the background of this comprehensive examination of decent work, several key conclusions emerge:

First, decent work develops in parallel with the evolution of labor across time and space.

Second, societal development leads to the expansion and refinement of the parameters of decent work.

Third, decent work is not a static concept; it evolves over time and, in turn, influences the development of society.

Fourth, truly decent work exists when labor occupies a central place within the socio-economic system.

In conclusion, the monographic study represents a continuation of Prof. Evgeniev's long-standing research in the field of economics and labor organization. It has the character of an interdisciplinary study while maintaining a style accessible to a broad readership.

On the basis of the above, I propose that the monograph *Decent Work* be published, in view of its scholarly merits, in-depth research, and meaningful contribution to the development of a highly topical issue that plays a significant role in contemporary socio-economic processes.

Sofia,

21.01.2026

Acad. Dimitar Dimitrov

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Мирослава Пейчева

на монографично изследване на тема:
“ДОСТОЙНИЯТ ТРУД“

Представеният за рецензиране монографичен труд е с обем 164 (сто шестдесет и четири) страници. В структурно отношение включва: увод, три глави, заключение и библиография.

В увода е представена актуалността на изследваната проблематика, посочена е целта на изследването и е представено авторовото разбиране за „достоеен труд“.

Глава първа носи наименованието: **„Трудът“**. В нея са изследвани три ключови въпроса, свързани със: **същността на труда, същностните характеристики на съвременния труд и новите реалности.**

Същността на труда. За изясняване на същността на труда авторът изследва етимологията и произхода на понятието „труд“. Анализирани са разбиранията за труда от социологическа гледна точка. Изследвана е същността на труда в

марксистката теория, в изследванията на Макс Вебер, Жорж Фридман, Пиер Невил, Пиер Бурдийо. Обобщени са основните характеристики на труда – трудът като дейност, присъща само на човека, като процес и като съвкупност от отношения. На база анализа, авторът стига до извода, че „трудът е многопластово и динамично явление, чиято същност се разкрива пълноценно единствено чрез синтеза на етимологичната, социалната и икономическата му същност.“(с.26). Авторът подчертава, че „осмислянето на това единство, в контекста на достойния труд, е особено важно в условията на съвременните трансформации на труда.“(с.26).

Същностни характеристики на съвременния труд. С цел изясняване на същностните характеристики на съвременния труд, авторът е направил ретроспективен анализ на основните етапи в историческото развитие на труда, като е поставил акцент на трансформациите, настъпили през различните исторически периоди. Съществен е направеният от автора извод, че „трудът се явява не само средство за икономическо оцеляване, но и основа за културното, социалното и духовното развитие на обществото.“ (с.33). Друг съществен извод, който извежда авторът е, че трудът е универсална дейност, посредством която човек

усъвършенства себе си и обществото, в което живее. Специално място тук авторът е отделил на основните характеристики на съвременния труд.

Новите реалности. Тук авторът прави анализ на понятията „съдържание на труда“ и „характер на труда“. Специално внимание е отделено на две от характеристиките на труда, които имат отношение към новите реалности – качеството на труда и неговото значение в съвременните условия и културата на труда. Един от съществените изводи, които прави авторът тук е, че е необходимо гарантиране, че „трудът е достъпен, справедливо възнаграден и смислен за всеки човек.“ (с.60)

Съществени приноси на тази част на монографичния труд са: систематизирането на дефинициите за труд, ретроспективният анализ на развитието на труда, авторовите дефиниции на понятията „труд“, „съдържание на труда“ и „характеристика на труда“.

Глава втора носи наименованието **„Достойнството и свободата на труда“**. Във втора глава са изследвани три значими въпроса, свързани със: **същността на достойнството, свободата на труда (богатството на свободното време) и от робството до свободния труд.**

За същността на достойнството. За да се получи цялостно разбиране за ролята на достойнството в съвременното общество, авторът изследва достойнството от три различни гледни точки – социална, икономическа и хуманна. Анализирани са и философският смисъл на понятието „достойнство“. Тук авторът изследва и различните концепции за понятието „достойнство“ в икономически смисъл, познати в икономическата наука – икономика на благосъстоянието, преходът на способностите и социалната икономика. Авторът поставя акцент на понятието „достоеен труд“ развито от Международната организация на труда. Сред съществените изводи, които прави авторът в тази глава е, че „достойнството не е лукс, а основно условие за устойчиво развитие и функциониране на обществено-икономическите системи.“(с.70)

Свободата на труда (богатството на свободното време). Висока оценка тук заслужава ретроспективният анализ, който прави авторът на въпроса за свободата на труда, който намира място в различни философски традиции – либералната традиция, съвременните неолиберални традиции, марксисткото разбиране, модерните социални теории. Авторът поставя в центъра на изследването си значими автори като, сред които Джулиет Скор,

Тома Пикети, Андре Горц, Карл Маркс. Анализът на тези автори допринася съществено за развитието на темата на монографичния труд.

Съществен извод, който тук прави авторът е, че „съвременната реалност показва, че абсолютната пазарна свобода може да доведе до социална уязвимост, социална несправедливост, драстични неравенства и в крайна сметка до значителен социален и икономически упадък.“ (с.78) Друг значим извод, който авторът извежда е, че „Автоматизацията, изкуственият интелект и платформената икономика едновременно разширяват и ограничават човешката свобода. От една страна, технологиите потенциално съкращават необходимото работно време и създават основа за разширяване на обхвата на свободното време, а от друга – създават нови форми на отчуждение, при които трудът става все по-фрагментиран и несигурен.“(с.82) Авторът не отхвърля технологичния потенциал, но обръща внимание на рисковете от развитието на технологиите.

От робството до свободния труд. Тук е изследван преходът от робски (принудителен) труд към свободен труд. Авторът обръща специално внимание на „„съвременно робство“ – включително

принудителен труд, трафик на хора, трудова експлоатация, дългова зависимост и злоупотреба с уязвими групи.“(с.94) Значим извод, до който авторът достига тук, е че „Погледнато реално, принудителният труд е едно от най-дълбоките и опасни наследства на робския труд.“(с.93)

Съществени приноси на тази част на монографичния труд са: задълбоченият ретроспективен анализ по въпроса за свободата на труда; изследван през призмата на различни философски традиции; обективният анализ на потенциала и рисковете от развитието на технологиите, както и авторовите изводи, свързани с баланса между труда и свободното време и последствията от абсолютната пазарна свобода.

Глава трета е озаглавена „**Достойният труд**“. Тук е извършен анализ на: **обществените схващания за достойния труд, параметрите на достойния труд, развитието и перспективите на достойния труд.**

Обществени схващания за достойния труд. Тук авторът представя дефиницията за достоен труд на Международната организация на труда и подчертава, че разбиранията за достоен труд „варират значително между социални групи, културни контексти и икономически условия“.(с. 99).

Подходящо и логично, авторът подробно представя пълното разбиране за достоен труд, формулирано в Програмата за устойчиво развитие на ООН и постигането на целите за достоен труд до 2030 година.

Параметри на достойния труд. Тук авторът формулира критериите за достоен труд (Заетост и възможности за труд; Справедливо заплащане и икономическа сигурност; Трудови права; Условия на труд и безопасност; Социална закрила; Социален диалог и участие; Равенство и човешко достойнство), като прави характеристика на всеки един от предложените критерии. Един от заслужаващите внимание и висока оценка изводи тук е, че “Това е взаимосвързана съвкупност с равнопоставена тежест в общия комплекс от критерии и пренебрегването или омаловажаването на който и да е от тях води до нестабилност в обществените отношения.”(с.144)

Развитие и перспективи на достойния труд. В тази част на глава трета, авторът насочва вниманието към необходимостта от запазване на постигнатото по отношение на достойния труд, но заедно с това и обвързването му с технологичния напредък и зеления преход. В тази връзка, логично, авторът отново подчертава, че технологичният напредък води до

рискове от социални неравенства и загуби на работни места. От своя страна, зеленият преход изисква нови умения и квалификации. Затова авторът предвижда, че към концепцията за достоен труд ще се предявят все повече изисквания за по-гъвкави форми на заетост и социална закрила и заедно с това засилване на „ролята на държавите и международните организации, като те ще играят ключова роля за гарантирането на справедлив преход и социална устойчивост.“(с.147) Тук авторът представя своето разбиране за механизмите, чрез които достойният труд влияе върху ефективността на труда.

Сред основните приноси в тази глава са: анализът на понятието достоен труд на Международната организация на труда, анализът на целите на Програмата за устойчиво развитие на ООН за достоен труд; предложението на автора на критерии за достоен труд и изводът, че тези критерии имат свои специфики, но функционират в цялост (с.110) и предвиждането на автора, че „достойният труд от утопична идея все повече ще се превръща в необходима предпоставка за бъдещото развитие на обществото.“(с.152).

В заключението на монографичното изследване са изведени основни и значими изводи за достойния труд.

Използваните литературни източници са значителни на брой. Те са от реномирани научни издания на български и английски език. Подходящо са подбрани в съответствие с изследваната проблематика.

Заклучение: Рецензираният монографичен труд представлява задълбочено и концептуално последователно изследване на проблема за достойния труд. В него авторът прави анализи и изводи, които имат съществен принос за развитието на темата и откриват възможности за бъдещи научни изследвания. Всичко това ми дава основания да оценя положително направеното научно изследване и да препоръчам настоящият монографичен труд да бъде отпечатан. Считаю, че той ще е от полза за студенти, докторанти, преподаватели, научни изследователи, както и за настоящи и бъдещи политици.

17.01.2026г.

София

проф. д-р Мирослава Пейчева

REVIEW

by Prof. Dr. Miroslava Peycheva

of the monographic study entitled Decent Work

The monographic work submitted for review comprises 164 (one hundred and sixty-four) pages. Structurally, it includes an introduction, three chapters, a conclusion, and a bibliography.

The introduction outlines the relevance of the research problem, states the purpose of the study, and presents the author's understanding of "decent work."

Chapter One: "Labor"

Chapter One, entitled "Labor," examines three key issues: the essence of labor, the essential characteristics of modern labor, and new realities in the development of labor.

The Essence of Labor.

To clarify the essence of labor, the author studies the etymology and origin of the concept. Sociological interpretations of labor are analyzed, including those found in Marxist theory and in the works of Max Weber, Georges Friedmann, Pierre Naville, and Pierre Bourdieu.

The main characteristics of labor are synthesized — labor as an activity inherent only to human beings, as a process, and as a set of social relations.

Based on this analysis, the author concludes that “labor is a multi-layered and dynamic phenomenon, the essence of which is fully revealed only through the synthesis of its etymological, social, and economic dimensions” (p. 26). The author further emphasizes that “understanding this unity, in the context of decent work, is particularly important in the conditions of modern transformations of labor” (p. 26).

Essential Characteristics of Modern Labor.

In order to clarify the essential characteristics of modern labor, the author provides a retrospective analysis of the major stages in its historical development, highlighting the transformations that occurred across different historical periods. Particularly noteworthy is the conclusion that “labor is not only a means of economic survival, but also the foundation for the cultural, social, and spiritual development of society” (p. 33). Another important conclusion is that labor is a universal human activity through which individuals develop themselves and contribute to societal progress.

The author devotes particular attention to the defining characteristics of contemporary labor.

New Realities.

In this section, the author analyzes the concepts of “content of labor” and “character of labor.” Special attention is paid to two characteristics particularly relevant to contemporary realities — the quality of labor and labor culture. A key conclusion drawn here is the need to ensure that “labor is accessible, fairly rewarded, and meaningful for every person” (p. 60).

The significant contributions of this part of the monograph include the systematization of definitions of labor, the retrospective analysis of its development, and the author’s original definitions of the concepts of “labor,” “labor content,” and “characteristics of labor.”

Chapter Two: “The Dignity and Freedom of Labor”

The second chapter examines three major issues: the essence of dignity, freedom of labor (understood in relation to the value of leisure time), and the historical transition from slavery to free labor.

On the Essence of Dignity.

In order to provide a comprehensive understanding of dignity in modern society, the author analyzes the

concept from three perspectives — social, economic, and humanistic. The philosophical foundations of dignity are examined, as well as its interpretations within economic theory, including welfare economics, the capabilities approach, and the social economy.

The author also emphasizes the concept of “decent work” developed by the International Labour Organization. Among the important conclusions in this chapter is the assertion that “dignity is not a luxury, but a fundamental condition for the sustainable development and functioning of socio-economic systems” (p. 70).

Freedom of Labor (the Value of Leisure).

The retrospective analysis of freedom of labor — examined through liberal thought, contemporary neoliberal traditions, Marxist perspectives, and modern social theories — is particularly valuable. The author places thinkers such as Juliet Schor, Thomas Piketty, André Gorz, and Karl Marx at the center of the discussion, and their analysis substantially enriches the study.

A key conclusion states that “contemporary reality shows that absolute market freedom can lead to social vulnerability, social injustice, severe inequalities, and ultimately significant social and economic decline” (p. 78). Another important observation is that “automation,

artificial intelligence, and the platform economy simultaneously expand and limit human freedom. On the one hand, technologies potentially shorten necessary working hours and create a basis for expanding free time; on the other hand, they generate new forms of alienation, in which labor becomes increasingly fragmented and insecure” (p. 82).

While acknowledging technological potential, the author draws careful attention to its associated risks.

From Slavery to Free Labor.

This section examines the historical transition from slave (forced) labor to free labor. Particular attention is paid to “modern slavery,” including forced labor, human trafficking, labor exploitation, debt bondage, and the abuse of vulnerable groups (p. 94). A notable conclusion is that “viewed realistically, forced labor remains one of the most profound and dangerous legacies of slave labor” (p. 93).

The contributions of this chapter include the in-depth retrospective analysis of labor freedom through multiple philosophical traditions, the balanced evaluation of technological risks and opportunities, and the author’s conclusions regarding the balance between work and leisure and the consequences of absolute market freedom.

Chapter Three: “Decent Work”

Chapter Three analyzes public perceptions of decent work, the parameters of decent work, and its future development and prospects.

Public Perceptions of Decent Work.

The author presents the International Labour Organization’s definition of decent work and emphasizes that understandings of decent work “vary significantly across social groups, cultural contexts, and economic conditions” (p. 99). The study also provides a detailed discussion of the concept of decent work as articulated in the United Nations Sustainable Development Agenda and the 2030 goals.

Parameters of Decent Work.

The author formulates seven key criteria for decent work: employment and work opportunities; fair pay and economic security; labor rights; working conditions and safety; social protection; social dialogue and participation; and equality and human dignity. Each criterion is carefully characterized and analyzed.

A particularly strong conclusion states that “these criteria form an interconnected system with equal weight in the overall structure, and neglecting any one of them leads to instability in social relations” (p. 144).

Development and Prospects of Decent Work.

In this final section, the author emphasizes the need both to preserve achievements in the field of decent work and to adapt them to technological progress and the green transition. Technological change, while offering opportunities, carries risks of social inequality and job displacement, while the green transition requires new skills and qualifications.

The author predicts that the concept of decent work will increasingly require more flexible forms of employment and social protection, alongside a strengthened role for states and international organizations in ensuring a just transition and social sustainability (p. 147). The mechanisms through which decent work influences labor productivity are also examined.

Among the main contributions of this chapter are: the analysis of the International Labour Organization's concept of decent work; the examination of the UN Sustainable Development Goals related to decent work; the author's formulation of criteria for decent work as an integrated system; and the conclusion that "decent work, from a utopian idea, will increasingly become a necessary prerequisite for the future development of society" (p. 152).

Conclusion

The concluding section of the monograph synthesizes the principal findings regarding decent work.

The bibliography is substantial and consists of reputable scientific publications in both Bulgarian and English. The sources are appropriately selected and aligned with the research objectives.

In conclusion, the reviewed monographic study represents a thorough and conceptually coherent examination of the problem of decent work. The author offers analyses and conclusions that make a meaningful contribution to the development of the topic and open new avenues for future scientific research.

On this basis, I give a positive assessment of the scholarly work and recommend that the monograph Decent Work be published. I am confident that it will be valuable for students, doctoral candidates, lecturers, researchers, and policymakers alike.

Sofia,

01.17.2026

Prof. Dr. Miroslava Peycheva

Глава първа ТРУДЪТ

1.1. За същността на труда

Трудът е феноменално явление, присъщо само и единствено на човека. С него се обяснява появата, съществуването и развитието на човешкото общество. През вековете той е унижаван и възхваляван. За него са писали философи, поети и писатели, икономисти, физиолози, психолози, политици, социолози, историци и хора на техниката. Той стои в основата на множество научни теории, открития и иновации, на историята на човечеството и на неговата култура.

Всеобщо е разбирането, че трудът е сложно явление, многопластова категория и че неговата същност може да се изяснява чрез различни подходи: смислов (семантически), физиологически, дейностен, социологически,

икономически¹, а защо не и психологически, технически, исторически и т.н. В основата на развитието на човека, която е неизменна част от еволюцията на обществото, също стои трудът на древногръцки мислители, на средновековни схоластици, меркантилисти, физиократи, класици, марксиста, институционалисти, кейнсианци и други технократи, които дават своя принос за развитието на обществото в различните исторически периоди, а категорията „труд“ бива неизменно засягана в теоретичните търсения на всеки един от тях. Трябва да посочим, че трудът не е само първоизворът на обществото, той е неотменимата основа на неговото развитие и утвърждаване. Без труда не могат да бъдат обяснени не само раждането на човешкото общество, но и неговият прогрес във всяко едно отношение – техническо, икономическо, културно и т.н. Погледнато реално, контурите на

¹ Шопов, Д., Л. Стефанов, М. Паунов, Л. Дулевски, Икономика на труда, Тракия – М, С., 2002.

историческото развитие на обществото са очертани от труда – от направата на каменната брадва и овладяването на огъня до откриването на лазера и овладяването на космоса, от робството и крепостничеството до съвременния дигитален свят. Историята на развитието на труда е ключът към разбирането за развитието на обществото. Историята ни доказва и това, че трудът през различните епохи и периоди на развитие на човешките общности има и някои отличителни характеристики, носещи отпечатъка на своето време.

Ако погледнем етимологията на думата „труд“, ще се уверим, че тя винаги е свързвана с усилия, напрежение и тежба, която човек изпитва, когато върши нещо. Едновременно с това тя означава и целесъобразна дейност на човека, която изисква умствено и физическо напрежение². В същото време тя се свързва и

² Български етимологичен речник, т. VIII, Издателство на БАН, С., 2017, ISBN 978-954-322-890-4

с резултата от дадена работа, т.е. нещо, добито чрез труд. Това първично значение съдържа конотации, свързани с физическо и психическо натоварване. В този контекст трудът първоначално се възприема като нещо наложено, болезнено и изтощително (тази характеристика е типична за първобитните и ранноаграрни общества), където оцеляването е било възможно само чрез непрестанни усилия. Някои лингвистични хипотези свързват този корен с индоевропейски основи, означаващи „натиск“ или „тежест“, което подсказва първоначалното възприемане на труда като тежко, изтощително усилие. Това е особено показателно за ранните аграрни и занаятчийски общества, в които физическият труд е доминираща форма на човешка дейност.

Сравнителният анализ с различните езици потвърждава тази интерпретация. Например, латинският термин *labor* означава

едновременно „работа“ и „страдание“. Подобна семантична двусмисленост се наблюдава и в английската дума *labour*, както и във френската *travail*, произхождаща от латинското *tripalium*, обозначаваща уред за мъчение. Тези съпоставки очертават една културна парадигма, в която трудът исторически се възприема като страдание и изпитание, а не като форма на лична реализация.

С течение на времето и с развитието на труда обаче се наблюдава трансформация в социалното и философско му разбиране. В условията на развитие на производителните сили, социалните отношения и ценностната система, трудът започва да се свързва със съзидание, творчество и път към индивидуално и обществено усъвършенстване. В този момент той се превръща в израз на човешката същност, в средство за самоутвърждаване и социална интеграция.

В крайна сметка можем да твърдим, че етимологията на думата „труд“ не само отразява исторически натрупвания в езика, но и откроява дълбоки културни и философски нагласи спрямо труда като основна форма на човешка дейност. Тази дейност ни позволява да проследим прехода от примитивно разбиране на труда като наказание и страдание до съвременното му осмисляне като ценност, двигател на прогреса и основа на личностното развитие. Етимологичната същност на думата „труд“ разкрива първоначалното ѝ значение като усилие и тежест, но нейното историческо и семантично развитие показва как човечеството постепенно я превръща в символ на съзидание, ценност и социална значимост.

Безспорно е едно, че носител на труда е човекът със своя потенциал - физически, психофизиологичен и социален. От тази гледна точка понятието труд има и своя социологически аспект.

От социологическа гледна точка, трудът се разглежда не само като средство за икономическо оцеляване, но и като форма на социална интеграция. Според Емил Дюркем, трудът играе централна роля в разделението на труда, което е основа за органичната солидарност в модерните общества. Това означава, че чрез труда и в процеса на неговото полагане отделните хора се свързват в една функционална цялост, която гарантира социалната кохезия.

Марксистката теория определя трудовата дейност като основен механизъм за самореализация на човека, но също така като потенциален източник на отчуждение в условията на капиталистически производствени отношения. Според нея, когато трудът се превръща в стока, индивидът губи връзка със своята човешка същност, което води до социална и личностна дезинтеграция.

Макс Вебер, от своя страна, разглежда труда през призмата на протестантската етика, където трудовата активност придобива морално и духовно измерение. В рамките на това виждане, трудът се възприема като призвание, а успехът, от своя страна, като свидетелство за божествена благосклонност. Това разбиране е оказало трайно влияние върху капиталистическата трудова етика в западните общества.

Когато говорим за социологията на понятието труд, трябва да отчетем и задълбочените изследвания на френските социолози Жорж Фридман и Пиер Невил. Те формулират три основни подхода към социологията на труда – семантичен, сравнителен и дейностен.

При първия подход авторите правят извода, че трудът е човешко усилие, т.е. той е „върховно напрежение“. Това се потвърждава

и от проследяването на понятието „труд“ при различните народи и езици.

При втория подход основният акцент се поставя върху факта, че човешката дейност, за разлика от тази на другите живи същества, се отличава с целесъобразност.

Третият, „дейностен подход“, позволява на авторите, на основата на характеристиките на труда, да разкрият връзката между него и интересите и отношенията на хората. Тук Ж. Фридман, анализирайки връзката „труд – дейност“, предупреждава, че не трябва да се забравя, че човешката активност в труда преминава през различни състояния – от мъка и депресия до усещане за радост и удовлетворение. В постиндустриалната епоха трудът придобива нови характеристики. Все повече започват да доминират знанието, комуникацията и креативността, което измества фокуса от физическия към интелектуалния труд и

неговата емоционална същност. Това неминуемо води до преценка на социалните йерархии, свързани с професиите. Новите високотехнологични професии придобиват престиж, което създава опасност редица нископлатени, но в същото време жизненоважни и необходими професии за обществото да останат социално подценени.

Пиер Бурдийо, например, подчертава, че трудът не трябва да се разглежда само като икономическа дейност, а и като средство за натрупване на културен и символичен капитал. Тези форми на човешки капитал определят позицията на индивида в социалното пространство и възможностите му за мобилност.

Андре Горц от своя страна предлага концепцията за "края на работническата класа", като аргументира, че класическата работна идентичност губи значение в

условията на автоматизация и гъвкави трудови практики. Това виждане, обаче, постави нови въпроси относно стойността на труда и роди идеята за универсален базов доход и преразпределение на времето.

В крайна сметка що се отнася до социалното разбиране за труда, можем да заключим, че той е динамична категория, формирана от исторически, културни и икономически фактори. От средство за оцеляване трудът се е превърнал в основа за социална идентичност, интеграция и йерархия. В този смисъл разбирането му като социален феномен е от ключово значение за осмисляне на съвременните предизвикателства, свързани с неравенството, автоматизацията и трансформацията на трудовите отношения. Оценката на труда трябва да надхвърли материалното му измерение, като включва и етичната, културната и човешката му стойност.

Разбира се трудът представлява основна категория в икономическата теория и практика. Неговата същност се свързва не само с физическата и умствената дейност на човека, но и с неговата роля като производител на блага и услуги. В икономически смисъл трудът е основен производствен фактор наред със средствата и предметите на труда и има ключово значение за създаването на стойност и осигуряване на икономически растеж.

Класическите икономически теории, развивани от Адам Смит и Дейвид Рикардо, разглеждат труда като източник на стойността на стоките. Трудовата теория на стойността твърди, че стойността на всяка стока е определена от количеството труд, необходимо за нейното производство. Макар тази теория да е доразвита и коригирана от по-късни школи, тя полага основите на схващането за труда като мерна единица за икономическа стойност.

Както казахме вече, при марксистката политическа икономия трудът придобива централна роля като форма на човешка активност, чрез която се реализират както производствените отношения, така и експлоатационните механизми в капиталистическото общество. Маркс разделя труда на необходим и принадлеен, подчертавайки, че именно присвояването на принадлежния труд от капитала води до неговото натрупване и възпроизвежда класови неравенства.

В съвременните икономически теории трудът се разглежда от гледна точка на търсенето и предлагането на пазара на труда, производителността, човешкия капитал и мотивацията. Икономиката на труда като дисциплина изследва факторите, които влияят върху заплатите, заетостта, условията на труд и ефективността на работната сила. В тази връзка основният акцент и внимание се поставя върху образованието, квалификацията, иновациите и технологичните

промени, които водят до трансформация в характера на труда в условията на съвременната дигитална икономика.

Можем да кажем, че икономическата същност на труда се изразява в неговата роля като средство за производство на стойност, като механизъм за разпределение на доходи и като фактор, който определя динамиката на икономическите процеси. От гледна точка на отделния индивид трудът е и източник на личен доход и социална реализация, което подчертава неговата комплексност и значимост за функционирането на всяко общество.

Ако трябва да обобщим, между определенията за труда от различните гледни точки и независимо от специфичните негови черти през различните социално-икономически формации, има и някои общи същностни характеристики на това уникално човешко явление. Тези характеристики вече сме изяснявали в предишни наши разработки.

Тук, за яснота, само ще повторим основните формулировки на тези характеристики, а именно:

- **Трудът е дейност, присъща само на човека**, която има за основна цел задоволяване на материалните и/или духовни потребности на хората;
- **Трудът е процес** на реализация на работната сила, на превръщането на потенциалната в реализирана възможност за труд, на изразходване на физическа и психическа енергия, на частично загубване и възстановяване на работоспособността на съединяването на материално-веществените и човешки ресурси при производството на стоки и извършването на услуги;
- **Трудът е съвкупност от отношения** между човека и природата, между хората в процеса на труда, между трудеция се и предприятието

(работодателя), в което той работи, между индивида и формалните и неформални групи в предприятието, между държавата, организациите на работодателите и на трудещите се, на индивида към собствената му работна сила и степента на нейната реализация, към предметите и средствата на труда, към резултатите от труда;

Обобщавайки казаното дотук, може да твърдим, че трудът е фундаментална категория в разбирането на човешкото общество, неговото историческо развитие и съвременна динамика. Той не представлява само икономическа дейност, насочена към производство на блага, нито единствено социална практика, регулирана от норми и институции. Трудът в своята цялост представлява многопластова същност, която може да бъде пълноценно осмислена единствено посредством синтез на неговите

етимологични, социални и икономически измерения.

Етимологичната, социалната и икономическата същност на труда не съществуват изолирано. По същество те са взаимосвързани, като формират органично единство. Етимологичният пласт разкрива историческото и културно осмисляне на труда като усилие и ценност. Социалното измерение илюстрира как трудът структурира човешките отношения и идентичности. Икономическата същност, от своя страна, подчертава ролята на труда като източник на стойност и развитие.

Именно единството между отделните същности позволява да се разбере трудът като комплексно явление, което едновременно удовлетворява материални потребности, създава социален ред и придава смисъл на човешкото съществуване. Разглеждан изолирано само в едно от тези измерения, трудът би бил редуциран до непълна и опростена концепция.

И накрая, по наше мнение, трудът е многопластово и динамично явление, чиято същност се разкрива пълноценно единствено чрез синтеза на етимологичната, социалната и икономическата му същност. Единството между тези измерения на труда показва, че той не е просто средство за производство, а фундаментална форма на човешка дейност, чрез която се изграждат както материалните основи на обществото, така и неговите културни и социални значения. Осмислянето на това единство, в контекста на достойния труд, е особено важно в условията на съвременните трансформации на труда.

1.2. Съвременният труд

Както изяснихме до тук, трудът е основна форма на човешка дейност, чрез която хората създават материални и духовни блага. От зората на човечеството до съвременната дигитална епоха, трудът също

претърпява развитие и съществени промени както в своята организация, така и в социалната и икономическата си роля. Развитието на труда е пряко свързано и основен фактор за развитието на технологичния прогрес, обществените структури и културните норми на всяка една обществено-икономическа формация. За да определим основните характеристики на съвременния труд, ще направим кратка ретроспекция на основните етапи в историческото развитие на труда, акцентирайки върху трансформациите, настъпили през различните исторически периоди.

Както посочва проф. Тошкова, „В библейското разбиране за труда стои духовното начало и трудът се свързва преди всичко с човешкото израстване в морално отношение. В тази основополагаща концепция е вплетено и възприемането на труда като условие за живот и източник на

богатството.“³ Възникването и развитието на труда обаче започва много преди библейските разбирания за него и е в основата на обществените формации.

В праисторическия период трудът е свързан основно с оцеляването – събиране на храна, лов, риболов и изработка на оръдия. В този период преди всичко е характерен колективният труд и липсата на ясно изразено социално разделение. С развитието на труда и налагането му като основен фактор за оцеляване, се появяват и първите зачатъци на трудова специализация – разделение между ловци, събирачи, занаятчи. развитието на труда води и до появата на обществените формации.

С възникването на първите цивилизации трудът става организиран и централизирано управляван. Появява се робският труд, при който голяма част от

³ Св. Тошкова, „От извора на вечната книга“ Изд. „Захари Стоянов“, 2005г. ISBN 954-739-612-9, стр.121.

производствените дейности се извършват от роби, лишени от права. В същото време възникват и първите занаятчийски гилдии и професии, свързани с архитектурата, строителството и търговията.

Развитието на труда води до нова форма на обществана уредба, феодалната система и натуралната икономика. Селският труд доминира, като основна фигура е крепостният селянин, който обработва земя срещу защита. Занаятчийството и търговията се развиват в градовете, организирани в цехове и гилдии, където се регулират производството, цените и обучението на чираци и калфи.

Следващият етап в развитието на труда, известен още като индустриалната революция (XVIII–XIX век), бележи радикална промяна в характера на труда. Механизацията води до преминаване от занаятчийско към фабрично производство. Възниква работническа класа, трудеща се при често

тежки условия в индустриални предприятия. Трудът става наемен, а работното време - основа за неговия измерител. Слага се началото на борбите за трудови права, синдикални движения и социално законодателство.

И отново развитието на труда доведе до необходимостта през XX век трудовете отношения да се регулират от държавите и от международни организации. Възникват нови сектори – услуги, информационни технологии и наука. Автоматизацията и дигитализацията през XXI век водят до промяна в структурата на труда. Наблюдава се засилена мобилност на работната сила, както и необходимост от непрекъснато обучение.

Историческото развитие на труда е огледало на еволюцията на човешките общества. От примитивното събирачество до високотехнологичната дигитална икономика, трудът е не само източник на препитание, но и средство за културно, социално и личностно

развитие. В бъдеще, с развитието на изкуствения интелект и автоматизацията, ще се поставят нови въпроси пред човечеството – за ролята на човека в производствения процес и за гарантиране на достоен труд за всички.

Независимо от епохата или общественно-икономическата система, трудът е основната движеща сила, чрез която човек преобразува природата, създава материални и духовни блага и оформя социални структури. Трудът стои в основата на общественото развитие поради няколко обективно обусловени обстоятелства:

- **Трудът е основен двигател за прехода от примитивни общности към развити общества.** В процеса на еволюция хората започват да изработват оръдия на труда, да се организират в социални групи и да си сътрудничат. Именно трудовата

дейност поражда необходимостта от език, създава култура и знание.

- **В основата на всяка обществено-икономическа система стои трудът.** Производството на стоки и услуги е немислимо без човешка намеса. Чрез труда се създава добавена стойност, която обуславя икономическия растеж на всяка обществена формация.
- **Трудът не е само средство за препитание, но и форма на социална реализация.** Чрез труда индивидът се включва в обществото, изгражда идентичност, придобива умения и утвърждава своето място в социалната система. Работната среда и трудовите отношения са в основата на оформянето на културни норми и ценности на обществото.
- **С развитието на технологиите и навлизането на автоматизацията и**

изкуствения интелект, трудът претърпява значителни промени.

Неговото съдържание и характер се развиват и променят. Това поставя основата за отпадането на част от рутинните трудови дейности и предпоставки за създаването на нови професии и форми на заетост.

- **Трудът има и морално измерение.** Той е свързан с отговорност, солидарност и уважение към другите. Съвременното общество е изправено пред въпроси, свързани с експлоатацията, неравенствата и правото на достойни условия на труд.

В крайна сметка трудът се явява не само средство за икономическо оцеляване, но и основа за културното, социалното и духовното развитие на обществото. Той е онази универсална дейност, чрез която човек усъвършенства себе си и обществото, в което живее. В бъдеще, въпреки технологичните

промени, трудът ще продължи да бъде основен фактор за прогрес, развивайки се в новите реалности и неминуемо ще бъде поставен в центъра на устойчивото обществено развитие. От тази гледна точка можем да очертаем основните характерни черти на труда, до които той е достигнал в своето развитие и които са обществено приети:

- **Трудът не е стока.** Той не се купува и не се продава като другите стоки;
- **Трудът е основно човешко право.** Всеки човек има право на труд;
- **Трудът е свободен.** Всеки човек има право на свободен избор на професия и място на работа;
- **Трудът е доброволен.** Никой не може да бъде заставен да полага задължителен или принудителен труд, който той не желае да извършва доброволно;

- **Трудът е равноправен.** Никой не може да бъде дискриминиран по повод упражняване на правото на труд, независимо от неговата принадлежност.

1.3. Новите реалности

За труда в условията на пълзяща научно-техническа революция е писано много и от различни гледни точки. Всички мнения са единни в едно: научно-техническата революция внася радикални изменения в характера и съдържанието както на обществения, така и на индивидуалния труд. Затова ще се опитаме да изясним тези две понятия и тяхната взаимосвързаност. В икономическата и социологическа литература има различни становища и схващания относно съдържанието и обхвата на тези понятия. Редица автори включват понятието „съдържание на труда“ в по-общото, според тях, понятие „характер на труда“. Други

отъждествяват двете понятия, а трети определят характера на труда като социално-икономическа, а съдържанието на труда като технико-технологична и организационна характеристика на труда. И. И. Чангли разглежда характера на труда като система от връзки и отношения между труда на индивида и труда на обществото.⁴ В тази система главни връзки са:

1. Отношението на работника към средствата за производство, изразяващо социалната същност на труда.
2. Връзката между труда на индивида и труда на обществото, характеризираща степента на развитие на обществената природа на труда.
3. Връзката между равнището на развитие на производителните

⁴ И.И. Чангли, Методический аспект исследования социальных проблем труда, сб.Социология, т.1, Москва, изд.Мсль, 1973, стр. 224 – 225; И.И. Чангли, изд. Наука, Москва 1973г., стр. 108

сили и степента на социалното изравняване на труда.

4. Връзката между целта на труда на индивида и целта на производството в обществото.

Без да се спираме на пълнотата и обхвата на посочените връзки и отношения, според нас, за да се внесе методическа яснота по този въпрос, е необходимо да се подходи към тях чрез единна, съвместима система от критерии. Посочените връзки и отношения са изградени спрямо различни критерии, от различни аспекти и част от тях са следствено подчинени на други. Определящото, главното в случая, е отношението на работника към средствата за производство. Това предопределя обществената цел на производството и е най-тясно свързано с характера на труда. Посочените връзки „цел на труда на индивида – цел на производството в обществото“ и „труд на индивида – труд на обществото“ условно

бихме могли да наречем вертикални връзки. Те показват в два аспекта един и същ процес и могат да се разглеждат само при определен тип производствени отношения. Именно затова изследването на влиянието на научно-техническата революция върху този аспект на характера на труда е свързано с промените, настъпващи в съдържанието на труда. Трудът на индивида е съставна част от съвкупния обществен труд. Съществуват четири основни опосредващи механизми и моменти между труда на индивида и труда на обществото. Това са стоково-паричните отношения, формите на собственост, степента на концентрация на производството и произтичащата от това степен на икономическа обособеност на стопанските структури, социалните различия в труда, намиращи израз в разделението му на умствен и физически, квалифициран и неквалифициран, управленски и изпълнителски, селскостопански и индустриален и пр. Последният опосредстващ

момент е свързан и с връзката „равнище на развитие на производителните сили – степен на социално изравняване на труда“, която може да се разглежда условно като хоризонтална връзка, като отношение между различните видове труд, обособени в следствие на общественото разделение на труда. Тук изследването на влиянието на научно-техническата революция минава през промените в съдържанието на труда. Автоматизацията, кибернетизацията, развитието на изкуствения интелект, химизацията, биологизацията и другите процеси, характеризиращи научно-техническия процес, водят в крайна сметка до интелектуализация на труда, променят неговото съдържание, което води и до промяна на посочените връзки, които в своята съвкупност определят характера на труда.

Съдържанието на труда се изразява в конкретната характеристика на структурата и същността на трудовите функции. То се

определя от техниката, технологията и организацията на труда, както и от съответстващата на тях квалификация на работниците. Съдържанието на труда е винаги конкретно и зависи от нивото на технико-технологичното и организационно равнище на трудовите процеси. То характеризира технологичната връзка на работника с оръдията на труда, структурата на трудовия процес и съдържанието на изпълняваните функции. Взаимодействието на човека в процеса на труда със средствата на производство води до обособяването на определени функции, които в своята съвкупност представляват по същество трудовите функции. Тази съвкупност е постоянна при всеки трудов процес, а научно-техническата революция внася изменение в тяхното разпределение в системата „човек – машина“. Следователно, съдържанието на труда по своята същност е конкретна организационно-техническа, а не социално-икономическа характеристика на труда.

Разбира се, съдържанието на труда като конкретна характеристика на трудовите функции изразява състоянието на даден трудов процес, който протича при определена обществена организация на труда. Поради тази причина съдържанието на труда в дадена трудова дейност, производство или отрасъл може да бъде еднакво, но характерът на труда да бъде качествено различен. В крайна сметка можем да заключим, че научно-техническата революция, водеща до промени в съдържанието на труда, има различни социално-икономически последиствия при различните социални форми на организация на труда.

Според нас, понятията характер и съдържание на труда са две различни категории, които се намират в диалектическо единство, т.е. между тях има сложно взаимодействие и взаимозависимост, при което си влияят и се обуславят една от друга.

В този смисъл характерът на труда не включва в себе си съдържанието на труда. По наше мнение, при разграничаването на тези понятия, трябва да се имат предвид следните особености:

- Характерът на труда изразява неговата социална същност, докато съдържанието на труда характеризира неговата организационно-техническа страна;
- Характерът на труда е обща макроикономическа и социална категория, която се отнася за даден вид производствени отношения, т.е. характеризира труда за определена обществено-икономическа система или за определен етап от нейното развитие. Поради това не може да се говори за характер на индивидуалния труд, на конкретния вид трудова дейност;

- Съдържанието на труда е конкретна категория, отнасяща се до определен вид труд, до структурата на неговите компоненти, поради което тази категория, отнесена към обществения труд, не отговаря на нейната същност;
- Характерът на труда е преди всичко качествена характеристика, докато съдържанието на труда включва количествено измерими компоненти. Под въздействието на техническия прогрес настъпват количествени изменения в съдържанието на труда, натрупванията на които водят до ново качество, изразяващо се в промяна на характера на труда. От своя страна характерът на труда обуславя конкретните социални условия на конкретните видове труд;
- От системна гледна точка характерът на труда изразява

определени видове връзки и отношения, а съдържанието на труда – елементи и компоненти.

Имайки предвид понятийното съдържание, което се влага в тези две категории, би следвало да се внесе яснота и при характеризирането на видовете труд. Разделението на труда на умствен и физически, прост и сложен, управленски и изпълнителски, квалифициран и неквалифициран, е свързано преди всичко със съдържанието на труда, а не с неговия характер. Така например, интелектуалността на труда, като следствие от нарастването на умствената над физическата компонента, е изменение не на характера, а на съдържанието на труда и затова не е уместно да се говори за интелектуален характер на труда.

След като изяснихме понятията характер и съдържание на труда, ще се спрем на две негови характеристики, за които малко

се говори, но имат особено значение в новите
реалности.

На първо място, това е качеството на
труда и неговото значение в съвременните
условия. За да разберем неговото значение,
ще направим опит да изясним същността на
качеството на труда като икономическа и
социална категория.

Ако трябва да характеризираме
качеството на труда, то трябва да кажем, че
трудът е това, което е, а не нещо друго, т.е.
качеството на труда е онова, което прави
човешкия труд човешки труд и го отличава от
други процеси и явления в действителността.
И тук възниква въпросът, до каква степен тази
формулировка би била валидна за
конкретния и за абстрактния труд, за
индивидуалния и за обществения труд?

Когато говорим за качеството на
конкретния труд, то можем да го определим
като съвкупността от неговите съществени
черти, признаци, страни, свойства, по силата
на които той е даден конкретен вид труд и с

това се отличава от другите видове конкретен труд. В този смисъл качеството на конкретния труд отразява преди всичко отношението на определен по форма конкретен труд към произвежданата от него потребителна стойност. Казано по друг начин, качеството на конкретния труд е свързано преди всичко с технико-икономическите характеристики на труда, които произтичат от съдържанието на изпълняваните функции, от извършваните операции върху обработваните предмети на труда, а също така и на използваните средства на труда, на прилаганите технологии и на поставените цели и постигнатите резултати от труда, и в крайна сметка на произвежданата потребителна стойност. Оттук и изводът, че конкретният труд е пряко отражение на съдържанието на труда и се проявява като един от елементите, т.е. главните съществени моменти на производителните сили на обществото.

Какво значение обаче има, в съвременните условия, качеството на

абстрактния труд? Според нас качеството на абстрактния труд може да се разглежда само от гледна точка на качеството му на човешки труд, т.е. на труд въобще. Абстрактният труд има само едно-единствено качество – качество на човешки труд, който определя величината на стойността и има само количествени измерения, количествени характеристики и количествено развитие единствено и само като човешки труд.

Тук стигаме до въпроса за качеството на обществения труд. Под качество на обществения труд ние разбираме съществената определеност на обществения труд, т.е. съвкупността от съществените му черти, признаци, страни и свойства, по силата на които той е именно даден обществен труд. В ретроспектива, всяка една обществено-икономическа система се отличава по разликата в обществения труд, или казано по друг начин, общественият труд при капитализма е качествено различен от обществения труд при феодализма, както

общественият труд при феодализма е качествено различен от обществения труд при робовладелската социално-икономическа система.

Можем да заключим, че качеството на обществения труд е непосредствено свързано със социално-икономическия характер на труда, със социално-икономическите черти, признаци, страни и свойства на труда изобщо. В този смисъл общественият труд е икономическа категория, отразяваща установените производствени отношения в съответната обществено-икономическа система, тяхната степен на зрялост в определен етап от развитието на обществото.

И така, нека да обобщим:

- ✓ Качеството на труда не може да се отдели от самия труд, от същността му, като качество на конкретния труд, т.е. от качество на конкретния труд към качество на обществения труд, от качество на обществения труд към качество на работната сила.

- ✓ В рамките на човешкия труд има самостоятелно развитие както качеството на конкретния труд, така и качеството на обществения труд, проявяващо се в качеството на работната сила, респективно в качеството на всеки индивидуален труд.
- ✓ Качеството на обществения труд е непосредствено свързан със социално-икономическия характер на труда, докато качеството на конкретния труд и качеството на работната сила са непосредствено свързани със съдържанието на труда.
- ✓ Качеството на работната сила, въплътено както в качеството на конкретния труд, така и в качеството на обществения труд, се характеризира с комплекс от общи съществени черти – признаци, свойства и страни, които обуславят тяхната вътрешна определеност.

- ✓ Отделните черти, признаци, свойства и страни на обществения труд, на конкретния труд и на работната сила, могат да се развиват във времето, без да настъпят промени в тяхното качество.
- ✓ Качеството на определен конкретен труд може да се разкрие само в отношението на този конкретен труд към друг вид труд. Качеството на дадена обществена форма на труд се разкрива само в отношение и към друга обществена форма на труд. И в крайна сметка качеството на работната сила може да се разкрие само при сравнението ѝ с друга работна сила.
- ✓ Качеството на труда има променлива структура, т.е. отделни негови черти, признаци, свойства и страни могат да се променят, възникват и изчезват, без това да променя основното

качество на обществения труд, на конкретния труд и на работната сила.

- ✓ Качеството на труда се променя само тогава, когато настъпят съществени изменения в чертите, признаците, свойствата и страните, които го характеризират.

Втората важна характеристика, която придобива особено значение в съвременните условия, това е културата на труда. Естествено възниква въпросът каква е връзката между труда и културата. Ще се опитаме да изясним тази връзка от няколко аспекта.

Първият аспект на връзката между културата и труда е свързан със самата същност на труда. Както вече изяснихме, трудът е първото, основно естествено условие за съществуването и развитието на човешките общества. Той е процес, при който човек прилага своите сили и способности, за да приспособи природните дадености за своя собствен живот, създавайки потребителски

свойства на резултата от този процес, и по този начин развива и своята култура. В процеса на труда на отделните поколения се предава опитът, най-полезното и ефективното от човешката дейност знание, въплътено в средствата на труда, в предметите на труда, в уменията и опита на хората, т.е. предава се културата. Казано по друг начин, докато хората се трудят, ще съществува и се развива тяхната култура.

Вторият аспект на връзката между културата и труда е общественият характер на труда, т.е. трудът е социален факт. В процеса на труда се осъществяват най-съществените социални връзки и взаимоотношения между отделните хора и се проявява тяхната същност на социални индивиди.

Трудовият процес от социална гледна точка протича като система от органично свързани отношения, като синтез от връзки, които рядко могат да се изолират и разглеждат поотделно. Независимо от

голямото разнообразие на отделните видове и типове трудови процеси, могат да се открият и общи форми на различните проявления на социалните отношения. Основата на развитието на тези отделни форми е комуникацията в трудовия процес, която се осъществява вътре в дадена група или трудов колектив, както и между отделните групи или трудови колективи в рамките на обществото като цяло. Тук трябва да отбележим, че на различните етапи от развитието на обществените системи се изменя и отношението на хората в процеса на труда, изменят се техните комуникации, както и влаганите в тях опит, знания, умения, творчество и интереси.

Третият аспект на връзката между културата и труда се изразява във влиянието на труда върху обособяването на човека в родово социално същество.

Практическата дейност по обработка на природните ресурси, т.е. в трудовия процес,

човек твори, създава, произвежда и формира своята култура, възпроизвеждайки цялата природа и самия себе си. Това е процес на универсална дейност и на многостранно проявление на човека, в който се утвърждава неговата същност, неговите ценности и неговите творчески и съзидателни цели.

Ако приемем, че културата отразява създаденото от човека в процеса на неговата историческа трудова дейност, т.е. на неговата производствена дейност и на обработването на неговия предметен свят, посредством което той определя своя живот и умножава съзнанието си интелектуално, то от това естествено следва, че процесът на труда е в основата на формирането на културата въобще. Казано по друг начин, резултатите и предметите на труда са отражение на творците, на тяхната култура. Оттук и изводът, че културата е материалната субстанция на трудовата дейност на човека в неговата

възпроизводствена дейност, на неговото творчество и самореализация.

Четвъртият аспект на връзката между културата и труда е по отношение на влиянието на труда при формирането на работната сила като основна производителна сила на обществото.

Възниква въпросът дали има тъждество между работната сила като носител на труда и културата въобще? Това, което можем да кажем, е, че определено съществува единство. Това произтича от обстоятелството, че културата на отделния работник отразява неговите потенциални способности за труд, които той реализира в процеса на труда. Културата има непосредствена връзка с личността на всеки човек, така както работната му сила е неговата същност. Културата следва да се разбира като комплексно явление, в което културата на отделната личност е един от съставните елементи и основна предпоставка за нейното

развитие. В този смисъл всеки опит за игнориране на връзката между работната сила и нейната култура би бил механичен и неточен.

В крайна сметка можем с увереност да твърдим, че между труда и културата съществува тясна връзка и взаимна обусловеност, т.е. трудът стои в основата на културата. С развитието на труда се развива и културата, тя пък от своя страна повишава ефективността на труда и подпомага по-нататъшното му развитие. Казано по друг начин, всеки труд има своята култура, тъй като предмета на труда със своите материални и природо-естетически характеристики, както и със своята подчиненост на целите на човека получава нови характеристики, които въплътени в крайния продукт на труда са и неговата култура.

И накрая, степента на културата на обществото се определя от способността на хората и тяхната ценностна система да

преодоляват съществуващото състояние, като намират пътища за усъвършенстване на трудовия процес, неговото съдържание и ефективност. В този смисъл културата трябва да се разглежда и измерва с богатството на труда, с отношенията в трудовия процес, с целите, идеите, предложенията, усъвършенстванията и тяхната реализация за постигането на по-висока ефективност и по-високи резултати от труда.

Стъпвайки на разбирането, което изложихме, можем да направим извода, че културата на труда е явление, свързано както с целесъобразната човешка дейност, т.е. труда, така и с културата въобще. Нейната същност, характеристика и съдържание следва да се разглеждат от две гледни точки.

Първо. От гледна точка на съдържанието на самия труд и целесъобразната човешка дейност. Чрез трудовата дейност се създават и умножават материалните и духовните блага, възпроизвеждат се

и се развиват производителните сили и обществените отношения и в крайна сметка се развива културата. На различните етапи на развитие на човешкото общество се изменят отношенията на хората в процеса на труда, което определя различният характер на културата на самото общество.

Второ. От гледна точка на понятието „култура“ въобще. Както казахме вече, културата е сложно многостранно явление, включващо в себе си не само предметните резултати от човешката дейност, но и постиженията на човечеството в областта на науката, изкуствата и т.н., и се явява характеристика на равнището на развитие на творческите сили както на обществото като цяло, така и на отделния човек. Функционирането и развитието на културата на обществото се осъществява единствено и само от човека и от неговия труд.

Културата на труда се явява съставна част на културата на обществото и като такава

е култура в рамките на основната човешка дейност, т.е. трудовата дейност.

Основният извод, който можем да направим от всичко казано дотук е, че в различните общественно-икономически системи проявлението на качеството на труда и културата на труда се определят от характера и съдържанието на самия труд, от неговото развитие и състояние.

*

*

*

Трудът остава непреходна основа на общественно-икономическото развитие на човечеството. Той свързва икономическите, социалните, културните и моралните измерения на човешкия живот. Трансформациите, предизвикани от технологиите, цифровизацията и глобализацията,

не променят свойството на труда като основен фактор за развитието на обществото – напротив, издигат го на ново по-високо равнище изискващо ново разбиране за неговата роля в едно устойчиво, етично и приобщаващо общество.

Пълноценното обществено развитие в крайна сметка води до необходимостта от гарантиране, че трудът е достъпен, справедливо възнаграден и смислен за всеки човек.

Глава втора ДОСТОЙНСТВОТО И СВОБОДАТА НА ТРУДА

2.1. За същността на достойнството

Достойнството, както и трудът, също е уникално фундаментално явление. То е ценност, която определя човешката идентичност, морал и социални взаимоотношения. По своята същност достойнството представлява вътрешната стойност на всеки човек, която не зависи от неговото социално положение, икономическо състояние или културна принадлежност.

Достойнството, макар и често възприемано като абстрактна етична концепция, е реален структуриращ елемент на всяка една обществено-икономическа система. В контекста на обществено-икономическото развитие то действа като

невидим фактор, който създава среда за социална справедливост, икономическа ефективност и политическа легитимност. Всяка една обществено-икономическа формация в своето развитие, по отношение на достойнството, се изправя пред основното предизвикателство - как да се гарантира, че достойнството не е само принцип, заложен в конституции и декларации, а активен елемент на политиките, пазара на труда, образователната система и икономическите модели.

Независимо от това разбиране, в своето проявление достойнството има различни страни. За целите на нашето изследване ще разгледаме достойнството от три различни гледни точки – социална, икономическа и хуманна, за да получим едно цялостно разбиране и представа за неговата роля в развитието на съвременното общество.

В социалния си контекст достойнството е свързано с признанието на човека като пълноправен участник в обществото и основа

на социалната справедливост. То предполага равенство, зачитане на правата и свободите на всеки член на обществото, както и възможност за активно участие в обществения живот.

Повечето изследователи на достойнството обикновено го свързват със свободата и справедливостта. Б. Ф. Скинър казва: „Това, което можем да наречем борба за достойнство, има много общи характеристики с борбата за свобода“.⁵ Връзката между свободата и достойнството намира въплъщение и в редица документи с международна сила. Още в чл. 1 на основния международен документ в това отношение - **Всеобщата декларация за правата на човека (1948)** е записано: „Всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права.“ Това изявление има универсален характер и

⁵ Б.ф. Скинър, Отвът свободата и достиийнството, изд. „Исток-Запад“, 2017, стр. 58,

подчертава, че социалните системи трябва да бъдат съобразени с принципа на равенство.

Погледнато от този ъгъл, социалният аспект на достойнството винаги е пряко свързан със свободата и равенството, т.е. равните права, които стоят в основата на обществения договор на всички съвременни общества. За постигането на това социално равновесие се ползват различни механизми и лостове. В държави със силна социална политика, като Швеция или Норвегия, се прилагат механизми за социална интеграция на уязвими групи, като бездомни, мигранти, хора с увреждания – с цел опазване и съхраняване на тяхното човешко достойнство. Акцентът е поставен върху разширяване и засилване дейността на социалните служби, улесняване на достъпа до образование и здравеопазване, като всички дейности в тази посока се разглеждат не като милостиня, а като право на всеки човек.

От икономическа гледна точка, достойството обикновено се свързва с въпроса за степента на неравенство. Икономическото измерение на достойството засяга въпроса за човешката стойност в контекста на труда, материалното благосъстояние и разпределението на резултатите от труда, т.е. от разпределението на богатата. В този смисъл, трудът е не само източник на доход, но и форма на себеосъществяване, чрез която човек изразява своята личност и социална полезност.

Достойството е преди всичко социална и етична категория, но като икономическа категория се превръща в ключов обект на изследване в контекста на модерните общества. В икономическата наука в продължение на доста години доминират подходите, според които стойността и благосъстоянието могат да бъдат измерени предимно чрез материални показатели (доход,

БВП, производителност на труда и т.н.). Въпреки това, през последните десетилетия с развитието на технологиите и трудовите отношения все повече се налага разбирането, че икономическият прогрес е неразривно свързан с признанието на човешкото достойнство като фундаментална ценност. Както отбелязва Амартия Сен (1999), развитието следва да бъде разглеждано като „разширяване на свободите“, а не само като натрупване на ресурси.

Разбира се, понятието „достойнство“ има дълбоки корени във философията – още Имануел Кант (1785) определя човешкото достойнство като качество, което не може да бъде приравнено на цена. Икономическото разбиране за достойнството, обаче, се интерпретира преди всичко през призмата на правата на човека, неговия достъп и възможността за ползване на ресурси.

В икономическата наука са познати различни концепции за понятието

достойнство в икономически смисъл, по-съществени от които са:

- **Икономика на благосъстоянието** – където достойнството се разглежда като условие за минимални стандарти на живот (Pigou, 1920);
- **Подходът на способностите** (Sen, 1999; Nussbaum, 2000) – който свързва достойнството със свободата на индивидите да реализират своите възможности;
- **Социалната икономика** – където достойнството се изразява чрез включването на уязвими групи в трудовия и обществен живот.

Както се вижда от дефинитивно представените концепции, икономическото достойнство намира своето най-пряко изражение чрез отделния човек и основно в сферата на неговия труд и трудова дейност. В този смисъл е и концепцията за „достоеен

труд“, развита от Международната организация на труда (МОТ), която подчертава необходимостта от справедливо заплащане, безопасни условия на труд, социална защита, възможности за развитие и реализация. На тази концепция ще се спрем малко по-късно в нашето изложение. Тук само ще споменем, че тя поставя акцентите върху борбата срещу експлоатацията, детския и принудителния труд и насърчава условия, при които работниците получават справедливо възнаграждение, имат достъп до социална защита и могат да се обединяват в синдикати.

Когато говорим за икономическата същност на достойнството, трябва да отчитаме, че то е тясно свързано с проблема за социалните неравенства. Както отбелязва Пикети (2014), прекомерната концентрация на богатство застрашава не само икономическата стабилност, но и равнопоставеността и достойнството на гражданите. Разбира се, той поставя акцента

върху неравенствата, свързани с връзката на трудовите доходи с образователното и квалификационно равнище, като посочва, че „Нарастването на неравенствата може да се избегне с подобрена образователна система, която предлага достатъчно бързо адекватни на технологичния прогрес квалификации. И ако искаме неравенствата да намаляват, то предлагането на квалификации трябва да напредва още по-бързо, специално за най-ниско образованите групи“⁶.

Образователното и квалификационното равнище е важен фактор за преодоляване на неравенствата, но не е единственият и винаги функционира комплексно с други фактори. Безспорно е едно, че втората съществена черта на достойнството от икономическа гледна точка е степента на неравенството.

В крайна сметка икономическата същност на достойнството може да бъде

⁶ Пикети, Т. КАПИТАЛЪТ XXI век, изд. „Изток – Запад“, 2018г., стр. 343, ISBN 978-619-01-0181-9

определена като способността на всеки човек да участва в обществения и икономическия живот при условия на равнопоставеност, справедливост и уважение към неговите права. Казано по друг начин, достойнството не е лукс, а основно условие за устойчиво развитие и функциониране на обществено-икономическите системи.

От хуманна позиция достойнството е онези универсална категория, която носи в себе си едновременно философска дълбочина, морална стойност и правна значимост. То е неотменим елемент от разбирането на съвременното общество за човека като личност, притежаващ вродена ценност, независимо от социалния си статус, етническа принадлежност, културен произход или религиозни убеждения, основано на концепцията за човешки права.

Връщайки се назад във времето, за да проследим развитието на достойнството от хуманна страна, ще видим, че още от

древността в ученията на Сократ и Аристотел човешкото достойнство е свързано с разумността и моралната добродетел. По-късно християнската традиция разглежда човека като „образ и подобие Божие“, т.е. човекът като носител на вродена ценност, която не може да бъде отнета.

От времето на Ренесанса насам хуманизмът издига идеята за човека като център на света и носител на уникална ценност. Достойнството, разгледано през тази призма, не е привилегия, а естествено за всяко човешко същество качество.

Кантовата етика твърди, че достойнството произтича от автономията на разума и способността на човека да се самозаконодава, а не да бъде средство за чужди цели.

Съвременната философия и психология свързва достойнството с признанието на индивидуалността, правото на свобода и

избор, и уважението към културното и личноно различие. То се разглежда като неотменимо и присъщо на всяко човешко същество проявление и не се основава на заслуги, способности или постижения, а е даденост, която произтича от самия факт на човешката природа.

В крайна сметка, когато говорим за същността на достойнството можем да обобщим, че то е сложно и многоизмерно понятие, което свързва индивидуалното с общественото, моралното с политическото, личното с универсалното. От социална гледна точка то предполага равенство и включване; от икономическа – справедливост и уважение към труда на отделния човек; от хуманна – признание на вътрешната ценност на човешката личност.

Само чрез интегриран подход, в основата на който стои човешкият труд и признанието му, може да се гради общество,

основано на истинско уважение към човека и неговото достойнство.

2.2. Свободата на труда (богатството на свободното време)

Изяснявайки същността на достойнството неминуемо стигнахме до разбирането, че то се изразява и намира смисъл в труда и, по-скоро, в степента на свободата на труда. В този смисъл въпросът за свободата на труда и богатството на свободното време заема централно място както в социалната философия, така и в икономическата теория. Тези две направления не могат да бъдат разглеждани изолирано, тъй като съвкупно определят човешкото достойнство, социалната интеграция и културното развитие на обществото като цяло. От времето на Аристотел до съвременните теоретици като Юрген Хабермас и Амартия Сен свободата на

труда винаги се е свързвала с дискусията за свободното време като изразител на тази свобода и е предмет на по-дълбоки изследвания върху природата на добрия живот и справедливото общество.

Ако се опитаме да направим ретроспекция на различните виждания през годините по въпроса за свободата на труда, може да обобщим няколко основни виждания през призмата на различни философски традиции.

Либералната традиция вижда труда като естествено право, чрез което човек присвоява природни ресурси и утвърждава индивидуалната си свобода. Либерализмът като цяло поставя в центъра на социалния ред автономията на индивида. Според Джон Лок, трудът е „източникът на собствеността“ или, с други думи казано, човек придобива право върху нещо, като влага своя труд в него⁷. В

⁷ (Locke, *Second Treatise of Government*, 1690).

този смисъл трудът е личен акт на воля, който свързва човека със света и създава морална основа на икономическите отношения.

Джон Стюарт Мил, например⁸, подчертава, че обществото няма право да ограничава свободата на индивида да избира своето занимание, стига неговият избор да не вреди на другите. От тази гледна точка, за либералната мисъл **свободата на труда е форма на самоопределение**, т.е. тя утвърждава човека като цел, а не като средство.

От друга страна, Адам Смит разглежда труда като основен източник на богатството на нациите и изтъква, че „естествената свобода“ на човека да избира професия и място на работа води до най-ефективно разпределение на ресурсите (Smith, *The Wealth of Nations*, 1776). Според него намесата на държавата в отношенията между

⁸ в *On Liberty* (1859),

работник и работодател изкривява естествения механизъм на търсене и предлагане.

В тази плоскост можем да кажем, че класическата либерална традиция приема, че **трудовете отношения трябва да бъдат резултат от свободен договор**, а не от принуда или колективна зависимост.

Като цяло либералната доктрина се формира през XVIII–XIX век като противопоставяне на феодалните и корпоративни ограничения върху труда. Принципът *laissez-faire* („оставете да се случва“) символизира убеждението, че свободата на труда ще доведе до общо благоденствие. Това е моментът, в който се заражда и идеята за **равенство на възможностите**, което предполага премахване на социални и правни бариери пред избора на професия.

Съвременните неолиберални мислители през XX век, като Фридрих фон Хайек и Милтън Фридман, възраздат идеята за минимална държавна намеса. Хайек, например, предупреждава, че „всеки опит за централен контрол върху икономическата дейност подкопава свободата на индивида“⁹. Според Фридман „икономическата свобода е необходима предпоставка за политическата свобода“¹⁰

Оттук възниква парадоксът на съвременния неолиберализъм - той оформя парадигмата, в която **гъвкавостта на пазара на труда** и **конкурентоспособността** се поставят над социалната сигурност.

Независимо от всичко, трябва да отчетем факта, че либералните виждания за свободата на труда са в основата на модерната демокрация и пазарна икономика.

⁹ (Hayek, *The Road to Serfdom*, 1944.

¹⁰ (Friedman, *Capitalism and Freedom*, 1962.

Те подчертават ролята на индивида като автономен творец на икономическа и социална действителност. В същото време съвременната реалност показва, че **абсолютната пазарна свобода може да доведе до социална уязвимост, социална несправедливост, драстични неравенства и в крайна сметка до значителен социален и икономически упадък.** Казано по друг начин, либерализмът днес не може да се разбира само като отсъствие на принуда, а като **възможност за достоен и смислен труд,** подкрепен от правова държава и справедливо общество.

Марксисткото разбиране акцентира върху отчуждението на труда при капитализма, където работникът е лишен от контрол върху продуктите на своя труд. В центъра на социално-философската идея на Карл Маркс стои проблемът за труда като основен посредник между човека и природата, като процес, чрез който се

реализира човешката същност. Според него в капиталистическото общество обаче трудът се превръща от средство за себеутвърждаване в източник на отчуждение. Оттук произтича и неговото разбиране за едно от най-дълбоките измерения на свободата – **преходът от принудителен труд към свободен, т.е. от принудителен към творчески труд** и утвърждаването на **свободното време** като истинска мярка за човешко богатство.

Маркс определя труда като „дейност, чрез която човек се утвърждава като родово същество“¹¹. Оттук и изводът, че чрез труда човек преобразява природата, но същевременно променя и самия себе си. В капитализма обаче, според него, този процес се изопачава, като трудът се отчуждава, т.е. продуктът на труда не принадлежи на работника, а се превръща във „враждебна

¹¹ Маркс, К. , *Икономическо-философски ръкописи от 1844 г.* София, 1978г., Наука и изкуство, стр. 71.

сила, която стои срещу него като нещо чуждо¹².

По този начин свободата на труда, разбираана като **съзнателна, творческа и саморазвиваща се дейност**, се превръща в икономическа необходимост и е подчинена на капитала. Принудата кара работникът да продава своята работна сила, като „всички лични отношения между хората се заменят с парични отношения“¹³.

Като цяло марксизмът разглежда труда в два основни аспекта - като **необходимост** и като **свобода**. В „Капитала“ Маркс пише: „Царството на свободата започва там, където свършва трудът, който е наложен от нуждата и външната целесъобразност; по природа то лежи отвъд сферата на материалното

¹² Пак там, с. 72

¹³ Маркс, К., Енгелс, Ф., *Манифест на Комунистическата партия* (1848). София, 1977, Партиздат, стр. 45.

производство“¹⁴. Тук не става въпрос за това, че свободата означава премахването или изчезването на труда, а за неговото **преобразяване** от външна принуда в израз на самостоятелна воля на всеки един човек.

Разглеждайки връзката труд – свободно време, Маркс развива една от най-съществените си идеи, а именно, че истинското богатство на обществото се измерва не с натрупването на капитал, а с **развитието на свободното време**. За него „Свободното време, което създава време за пълното развитие на индивида, е самото богатство“¹⁵. Свободното време се разглежда не просто като пасивна почивка, а като активно пространство на **саморазвитие, култура и творчество**, т.е. пространство за

¹⁴ Маркс, К. , *Капиталът*, т. 3. София, 1981, Наука и изкуство, стр. 820.

¹⁵ Маркс, К. , *Грундрисе: Основи на критиката на политическата икономия* (1857–1858). София, 1974, Наука и изкуство, стр 708.

себеусъвършенстване и себеразвитие. Разгледано от тази перспектива, то представлява същинската цел на икономическото и социалното развитие, т.е. моментът, в който човекът престава да бъде средство за производство и се превръща в цел сам по себе си.

Ако разгледаме тези идеи от днешната глобална икономическа реалност, ще установим, че тя придава ново значение на марксовата концепция. Автоматизацията, изкуственият интелект и платформената икономика едновременно разширяват и ограничават човешката свобода. От една страна, технологиите потенциално съкращават необходимото работно време и създават основа за разширяване на обхвата на свободното време, а от друга – създават нови форми на отчуждение, при които трудът става все по-фрагментиран и несигурен.

В крайна сметка, марксовото разбиране за свободата на труда и свободното време

представлява цялостна философия на човешкото развитие и социалната еманципация. Свободният труд е съзидателен и съзнателен акт, а свободното време – неговото продължение, в което човек реализира пълнотата на своето битие.

В условията на XXI век това виждане придобива нова актуалност. В общество, където технологиите имат потенциала да освободят човека от тежкия труд, въпросът вече не е само **„как трудът да произвежда повече“**, а **„как човекът да живее по-свободно и по-смислено“**.

Модерните социални теории разглеждат свободата на труда и богатството на свободното време като критични индикатори за човешко развитие и качество на живот. Преходът от индустриалния към постиндустриалния капитализъм поставя под въпрос традиционните отношения между труд, време и свобода. Още Макс Вебер

отбелязва, че модерният капитализъм създава „**желязна клетка**“¹⁶, в която индивидът е принуден да подчинява времето си на рационализиран труд. Тази историческа трансформация установява компулсивната трудова етика, характерна и днес в съвременното постиндустриално общество.

По-късно Хана Арент разграничава три форми на човешка активност: биологична необходимост (**labor**), създаване на изкуствени обекти (**work**), свободно, творческо взаимодействие и публично участие (**action**)¹⁷. Тя твърди, че „**Свободата се осъществява единствено в сферата на действие**“. В този смисъл за нея богатството на свободното време е предпоставка за

¹⁶Вебер, М. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. (1905).

¹⁷Арент, Х. *The Human Condition*. University of Chicago Press. (1958).

действие – политическо участие, творчество и самоосъществяване.

Един от най-ярките теоретици на посттрудовето общество, Андре Горц например,¹⁸ твърди, че автоматизацията прави наемния труд „все по-малко необходим и все по-малко желан“. Той формулира идеята си в три постулата: съкращаване на работната седмица, гарантиран основен доход, разширяване на свободното (автономното) време. Според него: „Свободата не е в труда, а във времето, което човек контролира сам“¹⁹.

Друг представител на съвременните социални теории, Улрих Бек, изказва мнението, че модерността трансформира труда, като индивидуализира риска, несигурността и управлението на времето.

¹⁸ Горц, А. *Farewell to the Working Class*. Pluto Press. 1980.

¹⁹ Горц, А. *Metamorphoses of Labour*. Verso. 1988.

Според него свободното време става лична отговорност, а не социална гаранция²⁰.

В своите изследвания върху икономиката на САЩ, Джулиет Скор стига до извода, че американците работят повече, но не стават по-щастливи. Тя доказва, че съкращаването на работното време води до по-висока продуктивност, по-добро психично здраве, повече гражданско участие и подчертава, че „**Времето е най-дефицитният ресурс на късния капитализъм**“²¹.

В крайна сметка беглият преглед на водещите модерни социални теории за свободата на труда и свободното време показва, че бъдещето на човешкото развитие зависи не от количеството произведена стойност, а от качеството и автономията на

²⁰ Бек, У. *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage. 1986.

²¹ Скор, Дж. *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure*. Basic Books. 1991.

времето, т.е. от съотношението между работно и свободно време.

Бързото развитие на дигитализацията и автоматизацията в обществото поставя нови въпроси. В съвременните условия свободата на труда и богатството на свободното време вече не са само икономически категории, а се явяват фундаментални измерения на човешката свобода. Те отразяват взаимовръзката и обусловеността между необходимостта и самореализацията, между производството и културата.

В крайна сметка съвременността изисква преосмисляне на социалните политики така, че свободното време да се разглежда не като излишък от време, а като обществено благо, т.е. разбирането за баланса между труд и свободно време да се превърне в основа на социалната справедливост, културния прогрес и устойчивото бъдеще на човечеството.

2.3. От робството до свободния труд

Както подчертахме в началото на нашето изследване, развитието на човечеството е развитие на труда и трудовите отношения. В този смисъл преходът от робски (принудителен) труд към свободен труд представлява един от най-значимите и сложни общественно-икономически процеси в развитието на човешките общества. Това не е еднократен акт, а дълъг и сложен еволюционен процес, в който икономическите интереси, политическите идеологии и моралните представи за човешката свобода се преплитат и често си противоречат.

Промяната от общество, в което значителна част от производството се основава на принудителен труд под една или друга форма, към общество, в което трудът в голяма степен е свободен, т.е. договорен и

възмездим, е ключова трансформация в историята и прехода от една към друга обществено-икономическа формация. Този преход не е еднозначен, той включва насилствени събития, икономически интереси, правни реформи и промяна в моралните и идеологическите представи на обществото.

Историята ни показва, че развитието на обществото не е нищо друго, освен развитие на труда в посока по-ефективен, по-морален и по-хуманен. Като започнем от робството в античните общества, като една от най-древните форми на трудова организация, където робският труд е бил основа на производството и социалната структура и където робът е разглеждан като „говорещ инструмент“²². Въпреки че робството като социална структура на обществото осигурява евтина работна сила, в развитието на труда

²² Finley, M. I. (1980). *Ancient Slavery and Modern Ideology*. New York: Viking Press.

стига до момента, в който започва да ограничава икономическите иновации и човешкия потенциал. В това отношение е вярно твърдението на Мойсей Финли, който казва: „Робската икономика по природа е стагнираща – тя не стимулира ефективността, защото липсва личен интерес в труда“.

По същество робският труд е най-чистата форма на принудителен труд и въпреки неговата икономическа неефективност, неговата основна характеристика – принудата, се запазва и в съвременното.

Британската империя, като основен изразител на робството, с развитието на труда играе ключова роля в движението срещу търговията с роби. Нейните икономически интереси и морални кампании довеждат до забрана в началото на XIX в., след което следва сложен процес на адаптация на икономическите и социални отношения.

В САЩ, другата водеща държава по отношение на робството, развитието на труда води до процес, характеризиращ се с разделение - югът, зависим от плантационната икономика и робството, и северът, който бързо се индустриализира. Краят на робството е съчетан с гражданската война (1861–1865) и реконструкцията, които оставят дълбоки социални и расови напрежения (Patterson, 1982).

В Европа и по-специално на Балканите, преходът е свързан с упадък и реформи на османската система и формирането на модерни национални държави през XIX век. Съществуват редица документирани случаи на зависимост и робство сред различни етнически групи, като крайният процес на еманципация и интеграция води до възникването на националните освободителни движения и последващите административни реформи. Този регионален преход съдържа както юридически, така и

културни предизвикателства при трансформирането на трудовите отношения.

Промените в правата на труд и собственост формират модерните граждански общества, но често са придружени от неравномерна и в много случаи негативна интеграция, като лишаване от политически права на освободените бивши роби в някои държави, които продължават да изпитват дискриминация.

Въпреки формалното премахване на робството през XIX век, формите на принудителен труд са продължили да еволюират. Под формата на „свободен“ труд, който по същество е наемният труд, се използват различни способности за превръщането му в принуда, основно по икономически причини. Така, чрез лостове като ниски заплати, пренебрегвани лоши и вредни условия на труд и липса на социална защита,

се постигат зависимости, които водят до принуда за труд.

Ако робството като институция се характеризира с пълната липса на свобода, собственост върху човешкото тяло и прехвърляне на труда като стока, то принудителният труд, макар правно да се различава, запазва ключови елементи на същия робски механизъм - ограничаване на свободата, експлоатация на човека и неговия труд, контрол чрез насилие или икономическа зависимост и липса на реален избор.

Погледнато реално, принудителният труд е едно от най-дълбоките и опасни наследства на робския труд. Макар юридически робството и робският труд да са премахнати, неговите исторически наследства в икономически, социален и политически аспект, неговите механизми продължават да се възпроизвеждат под нови форми. Днес над 27 милиона души по света

живеят в условия, които различни международни организации определят като „съвременно робство“ – включително принудителен труд, трафик на хора, трудова експлоатация, дългова зависимост и злоупотреба с уязвими групи.

Борбата срещу феномена принудителен труд, не е просто въпрос на съвременна трудова регулация. Тази борба се явява част от по-широката историческа линия на противопоставяне срещу робския труд, т.е. борба, в която икономическите интереси, държавната политика и човешките права се преплитат и преформулират.

Съвременното робство под формата на принудителен труд е многолико и в много случаи трудно разпознаваемо. Икономическата глобализация, миграционните потоци и дигитализацията създават условия за нови модели контрол и трудова експлоатация. Ако трябва да определим

основните форми на съвременна трудова експлоатация, то можем да обобщим в три основни направления, по които тя се организира и осъществява:

- **Трафик на хора** – трафикът с цел трудова експлоатация включва рекрутиране, транспортиране и контролиране на хора чрез измама, насилие или заплахи. Това е един от най-печелившите криминални бизнеси в света.
- **Дългова зависимост** – милиони работници продължават да бъдат обвързани чрез „дългово робство“, при което работодателят предоставя аванс, който работникът никога не може да погаси.
- **Принудителен труд в глобалните вериги на доставки** – в редица сектори като текстил, селско стопанство, строителство, минно дело и риболов често включват

експлоатация, която е скрита под слоеве подизпълнители.

Борбата с принудителния труд е изключително важна и ключова в съвременните условия. Това е борба за преодоляване на историческите последици от робския труд. Тази борба има морално измерение, изискващо признание на достойнството на всеки човек; политическо измерение, изискващо всяка държава да упражнява ефективен контрол и защита на труда и трудовите права на всеки; икономическо измерение изразяващо се в преосмисляне на механизмите на създаване на стойността.

В крайна сметка преходът от робството към свободния труд е сложен, многоизмерен и продължаващ процес. Формалното премахване на робството и робския труд не означава автоматично социална и икономическа свобода. Това е свързано с

ефектите от икономическите условия, политическите решения и културните практики, които оформят достъпа до ресурси, права и пазари на труда. За да бъде преходът пълен, са необходими институционални политики — регулация на труда, социална защита и мерки срещу принудителния труд, които да гарантират, че „свободният“ труд е реално свободен и защитен.

*

*

*

Трудът и достойнството имат своеобразна връзка и взаимозависимост. Развитието на труда и стремежът към достойнство във всички аспекти на тези понятия са двигателят на развитието на обществото.

Глава трета ДОСТОЙНИЯТ ТРУД

3.1. Обществени схващания за достойния труд

В съвременните условия на бурно развитие на нови технологии, иновативни технически решения, все по-често се поставя въпросът за човешкия фактор в тази бързо изменяща се обществено-икономическа среда. Независимо от мрачните предсказания, че трудът ще изчезне, че едва ли не хората ще станат излишни в работните процеси, практиката упорито изисква трудов ресурс с ново качество. В контекста на все по-завишените изисквания към качеството на трудовите ресурси се поставя и въпросът за средата и условията, в които ще функционират тези ресурси. В тази посока в обществената практика все повече се говори

за „достойния труд“ като среда, в която функционират трудовите ресурси.

Какво обаче влагаме в понятието „достоеен труд“ и защо има съществено значение за функционирането на труда и изобщо за функционирането и развитието на обществената система?

Понятието „достоеен труд“ все повече се превръща в централна ос на съвременните трудови политики и в ключов показател за социалния напредък. С въвеждането му Международната организация на труда (МОТ) прави опит да обединява изискванията за справедливо възнаграждение, сигурни условия на труд, социална защита и равнопоставеност. Въпреки дадената от МОТ относително ясна институционална дефиниция на понятието, обществените схващания за достойния труд варират значително между социални групи, културни контексти и икономически условия.

В обществената практика под достоен труд се влагат различни характеристики на труда и на условията, при които той функционира и се полага. Най-често той се свързва с устойчивото развитие и разкриването и развитието на работни места. От тази гледна точка най-пълното разбиране за достойния труд е формулирано в Програмата за устойчиво развитие на ООН. В основополагаща цел 8 на тази програма Организацията формулира следните цели за постигането до 2030 година на достойния труд:

- Поддържане на икономически растеж на глава от населението в съответствие с националните обстоятелства и, по-специално, поне 7 процента годишен ръст на брутния вътрешен продукт в най-слабо развитите държави;

- Постигане по-високи нива на икономическа производителност чрез диверсификация, технологично надграждане

и иновации, включително чрез фокусиране върху сектори с висока добавена стойност и трудоемки сектори;

- Насърчаване на политики, ориентирани към подкрепата и развитието на продуктивни дейности, създаване на достойни работни места, предприемачество, творчество и иновации и насърчаването растежа на микро-, малки и средни предприятия, включително чрез достъп до финансови услуги;

- Постепенно подобряване, до 2030 г., на глобалната ефективност на ресурсите в потреблението и производството, и опит за отделяне на икономическия растеж от влошаването на околната среда, в съответствие с 10-годишната рамка от програми за устойчиво потребление и производство, като развитите страни поемат водеща роля;

- До 2030 г. постигане на пълна и продуктивна заетост и достоен труд за всички жени и мъже, включително за младите хора и хората с увреждания и равно заплащане за работа с еднаква стойност;
- До 2020 г. значително намаляване на дела на младежите, които не работят, не учат или не се обучават;
- Вземане на незабавни и ефективни мерки за премахване на принудителния труд, край на модерното робство и трафика на хора и гарантиране на забраната и премахването на най-лошите форми на детския труд, включително набирането и използването на деца войници, и до 2025 г. да се сложи край на детския труд във всичките му форми;
- Защита на трудовите права и насърчаване безопасна и сигурна работна среда за всички работници, включително

работниците мигранти, по-специално жените мигранти и тези с несигурна заетост;

- До 2030 г. разработване и прилагане на политики за насърчаване на устойчив туризъм, който създава работни места и популяризира местната култура и продукти;

- Укрепване на капацитета на местните финансови институции за насърчаване и разширяване на достъпа до банкиране, застрахователни и финансови услуги за всички;

- Увеличаване помощта за търговията и подкрепа за развиващите се страни, по-специално най-слабо развитите страни, включително чрез разширената интегрирана рамка за свързана с търговията техническа помощ за най-слабо развитите страни;

- До 2020 г. разработване и привеждане в действие на глобална стратегия

за младежка заетост и приложение на Глобалния пакт за работни места на Международната организация на труда.

Бързият поглед върху постановките от Програмата за устойчиво развитие на ООН показва, че достойният труд има многофакторно въздействие върху обществената система. Ако се опитаме да обобщим това въздействие, можем да направим извода, че постигането на достоен труд е процес, които като крайна цел се стреми да постигне:

Първо. Икономическа стабилност водеща, до висок икономически растеж и висока производителност на труда.

Второ. Създаване на работни места, предимно в малкия и среден бизнес, свързани с висока иновативност и творчество, водещи до пълна заетост на младежите и хората със специални нужди.

Трето. Ликвидиране на принудителния труд във всичките му форми, особено на детския труд и борба с трафика на хора.

Четвърто. Защита на трудовите права на хората и създаване на условия за безопасна и сигурна работна среда чрез разработване и прилагане на политики за устойчивост на работните места.

Дотук разгледахме обществената страна на понятието достоен труд. То обаче има и чисто личностна страна. От тази гледна точка важното е какво всеки човек разбира и какво е неговото усещане за достойния труд. От чисто човешка гледна точка достойният труд винаги се е свързвал с качеството на трудовия живот на човека.

Качеството на трудовия живот може да бъде представено като съвкупност от два основни компонента:

- ✓ качеството на труда като отражение на интересите на обществото;

- ✓ качеството на живот като отражение на интересите на работника.

Качеството на труда и качеството на живот действат като две страни на един и същ процес - трудовия живот. Качеството на трудовия живот на отделния човек можем да определим като степен на задоволяване на основните му потребности, които включват не само нуждата от задоволяване на материални блага, но и необходимостта от удовлетвореност от естеството и съдържанието на работата, условията на труд, необходимостта и желанието за реализация и признаване на способностите му. Обикновено качеството на трудовия живот се разглежда като един от компонентите на качеството на живот, отразяващ не само нивото на задоволяване на основните духовни и материални потребности на човек, но и качеството на работата, характеристиките на трудовата дейност, социалната значимост, степента на

сложност и квалификация, отговорност, интензивност и тежест на труда.

Анализът на елементите на качеството на трудовия живот и процесите, които протичат в него, ни позволява да отчетем, че те до голяма степен съвпадат със съдържанието на понятието достоен труд, което включва такива характеристики като добри условия на труд и безопасни условия на труд, оптимална организация на труда, която дава на всеки човек:

- удовлетворение от труда;
- възможности да демонстрира напълно своите способности и умения;
- справедливо заплащане на труда;
- социална защита на правата на работещите.

В крайна сметка можем да обобщим, че достоен труд означава високоефективна

работа при добри производствени, социални, трудови и безопасни условия, при пълна заетост, даваща на всеки работник удовлетворение от работата, възможност да прояви напълно своите способности и умения, работа с достойно заплащане, труд, при който се защитават достойнството и правата на работещите и при който те активно участват в дейността на предприятието или организацията.

Съобразявайки се и отчитайки комплексния характер на достойния труд, можем да направим извода, че той се явява основен фактор за развитието на обществото като цяло и на обществените процеси. Погледнато в исторически план, развитието на обществото е продиктувано от развитието на труда. От стремежа на човека към по-справедливи, към по-добри, към по-равнопоставени, към по-здравословни, към по-реално възмездими условия на труд, т.е. към достоен труд.

Естествено възниква въпросът: кога ще достигнем необходимото равнище, за да кажем, че сме постигнали целта за достоен труд?

Както казахме вече, това е процес на развитие на труда и на човека като негов носител. Това е процес на вечното усъвършенстване на човека и на обществото като цяло. В този смисъл може да твърдим, че достойният труд е вечната цел, непрекъснатият стремеж за съвършенство на човека и обществото.

3.2. Параметри на достойния труд

Както вече обяснихме, достойният труд е многофакторно понятие. В този смисъл параметрите на достойния труд образуват **цялостна система**, в която икономическият растеж, социалната справедливост и човешките права са взаимосвързани. В своята взаимосвързаност липсата на който и да е от

тези елементи подкопава устойчивостта на труда и обществото като цяло.

Ако трябва да формулираме обаче отделните критерии за достойния труд според нас те могат да бъдат определени така:

- Заетост и възможности за труд;
- Справедливо заплащане и икономическа сигурност;
- Трудови права;
- Условия на труд и безопасност;
- Социална закрила;
- Социален диалог и участие;
- Равенство и човешко достойнство.

Трябва да отбележим, че това е съвкупност от критерии, които функционират в цялост, но имат своите специфики, които ще разгледаме по-подробно.

- **Заетост и възможности за труд.**

Когато говорим за заетостта в контекста на достойния труд, ние изхождаме от разбирането, че без реални възможности за заетост останалите измерения на достойния труд губят своя смисъл. И тук към този критерий можем да причислим няколко основни параметъра, като наличие на достатъчно работни места; стабилност на заетостта; равен достъп до труд за всички обществени групи; възможности за професионално развитие и учене през целия живот.

Заетостта и възможностите за труд, като елемент на достойния труд, надхвърля традиционното разглеждане на пазара на труда в чисто икономически категории, като нива на безработица, заетост и участие на работната сила в трудовия процес. Тя като цяло включва **възможността всеки човек да получи продуктивна, свободно избрана и социално значима заетост, която да**

осигурява устойчив доход и перспектива за професионално и кариерно развитие. Следователно, критерият обхваща както **наличието на работни места**, така и степента и **качеството на достъпа до тях**.

В контекста на общественото разбиране за достойния труд, заетостта се разглежда като основно **човешко право**. То е заложено в редица международни документи, като най-ярки са Всеобщата декларация за правата на човека на ООН и Европейската социална харта. Липсата на реални и достъпни възможности за труд, във всички случаи води до икономическа несигурност, нередко до социално изключване, до загуба на човешки капитал и винаги до задълбочаване на неравенствата.

Ключов аспект на критерия е **равнопоставеният достъп до заетост**. Особено в съвременните условия на структурни икономически трансформации,

дигитализация и значителни демографски промени, пазарът на труда често възпроизвежда неравенства, които ограничават възможностите за труд. Липсата на условия за равнопоставен достъп до заетост в повечето случаи води до това, че определени групи, като младежи, жени, хора с увреждания, възрастни работници и етнически малцинства да имат затруднен, а понякога и липса на достъп до пазара на труда. Наличието на работни места само по себе си не гарантира достоен труд, ако достъпът до тях е селективен или дискриминационен.

Погледнато от тази гледна точка, можем да твърдим, че заетостта функционира като **механизъм за социална кохезия**. По линията достъп до заетост все по-голямо значение придобиват политиките за активно насърчаване на заетостта посредством образование, преквалификация и целенасочени мерки за уязвими групи. Тези

политики биха били съществена предпоставка за реализиране на принципите на достойния труд. Другата перспектива е увеличаване на безработицата и дълготрайната икономическа неактивност, което води до трайни социални рискове.

Когато говорим за заетостта като елемент на достойния труд, трябва да подчертаем, че тя заетостта трябва да бъде и **продуктивна**, т.е. да позволява на работещите да допринасят ефективно за икономическия резултат и едновременно с това да осигурява адекватно възнаграждение. Широкото разпространение на нерегламентирана заетост, т.е. нископлатена, несигурна или неформална заетост, поставя под въпрос реалния характер на възможностите за труд, дори когато статистическите показатели за заетост са относително благоприятни и показват стабилност на този показател. В съвременните условия особено

предизвикателство представляват нестандартните форми на заетост, които, макар да разширяват формалния достъп до труд, често са съпроводени от липса на стабилност, социална защита и перспектива за кариерно развитие. В този смисъл, заетостта изисква не просто увеличаване на работните места, а създаване на условия за **устойчива и икономически смислена заетост.**

От макроикономическа и социална перспектива, заетостта и възможностите за труд се явяват ключов фактор за икономическия растеж и устойчивото развитие. Обществено-икономически системи, които не успяват да осигурят достатъчно и качествени възможности за труд, най-често се изправят пред рискове от демографски срив, миграция на работна сила и загуба на иновационен трудов потенциал. Поради това, заетостта намира израз не само като социална цел, но и като стратегически

инструмент за дългосрочно развитие на обществото.

- **Справедливо заплащане и икономическа сигурност.** Този критерий има фундаментално значение, тъй като осигурява връзката между труда като дейност и възможността за достойно съществуване. Заплащането на труда не е просто неговата цена, а се явява социален механизъм за разпределение на резултатите от труда и фактор за стабилност и намаляване на икономическите неравенства.

Основните елементи на този критерий можем да определим в четири направления:

- ✓ справедливо и адекватно възнаграждение;
- ✓ минимална работна заплата, осигуряваща покриване на основни жизнени потребности;
- ✓ редовно и навременно изплащане на заплатите;

- ✓ намаляване на работещите бедни.

Достойното заплащане предполага такова възнаграждение, което отразява стойността на положения труд, като квалификацията, отговорността, сложността и условията на труда на работещия, като същевременно с това гарантира **такъв жизнен стандарт**, който да позволява достойно съществуване. От гледна точка на концепцията за достойния труд, възнаграждението трябва да бъде достатъчно не само за физическото възпроизводство на работната сила, но и за социално участие, образование и развитие на човешкия потенциал. Този принцип е заложен в редица международни актове, които признават правото на всеки работещ на доход, осигуряващ достойно съществуване за него и неговото семейство.

Обикновено понятието „работещи бедни“ се свързва или с несправедливо заплащане, или с недостатъчно заплащане и

води до подкопаване на една от основните функции на труда като средство за социална интеграция. По този начин, дори наличието на заетост не гарантира достоен труд, в случаите когато възнаграждението не отговаря на минималните стандарти за нормален живот и икономическа сигурност.

Погледнато през призмата на достойния труд, икономическата сигурност се явява основа на концепцията за справедливо заплащане, като включва **стабилността на доходите** във времето. Тя намира израз в изграждането на защитни механизми в случаите на внезапна загуба на трудови доходи, адекватни социалноосигурителни механизми и възможност за справяне с икономически рискове като безработица, болест или старост. В рамките на достойния труд, икономическата сигурност по отношение на доходите от труд се възприема като условие за автономност и социална независимост на работещите. От своя страна,

липсата на икономическа сигурност води до това, че превръща труда в източник на несигурност и социална уязвимост. Това в голяма степен се отнася в условията на разпространение на нестандартни и гъвкави форми на заетост, особено при използването на краткосрочни договори, форми на непълна заетост и най-вече при платформената икономика, която често води до доходи, които са нестабилни и недостатъчни, което поставя под въпрос способността на труда да осигурява устойчиво жизнено равнище.

Справедливото заплащане играе и ключова роля в процеса на **ограничаването на социалните и икономическите неравенства**. Различия в доходите, които не лежат на обосновани различия в производителността на труда или квалификацията на изпълнителите, обикновено водят до подкопаване на социалната кохезия и доверието в трудовите институции. От гледна точка на достойния труд, възнаграждението

за труд трябва да бъде структурирано така, че да гарантира равнопоставеността и да предотвратява възможна дискриминация по пол, възраст или други социални характеристики.

В крайна сметка, икономическата сигурност действа като буфер срещу социалните рискове, като намалява вероятността от изпадане в бедност при загуба на трудови доходи. Тя е условие за равномерното разпределение на икономическите рискове между индивида, работодателя и обществото като цяло.

Разбира се, справедливото заплащане на труда има не само социално значение, в най-голяма степен то има икономическо измерение. Трудът, адекватно възнаграден и икономически защитен, води до повишаване на мотивацията за труд, а от там и до повишаване на производителността на труда, както и до повишаване на степента на

лоялността на работещите. На тази основа, икономическата сигурност води до намаляване на текучеството на персонал и създава предпоставки за дългосрочно инвестиране в човешки капитал.

От тази перспектива справедливото заплащане не следва да се разглежда само като разход, то преди всичко е инвестиция в устойчивото развитие на предприятията и икономиката като цяло. Тази логика е в основата на модерните модели на социално отговорно управление на труда.

- **Трудови права.** Трудовите права са свързващият критерий на цялостната система, наречена достоен труд. Неговата обусловеност е свързана не само със защитата на трудовите права на работниците, но до голяма степен, защото определя типа на общество, в което функционира трудът. Казано по друг начин, от степента на защита на трудовите права можем да съдим дали

живеем в общество, в което хората и техният труд са просто разходи, или живеем в общество, в което трудът е инструмент за свобода, справедливост и човешко развитие. Именно заради това трудовите права се явяват нормативната основа, която придава съдържание на концепцията за достоен труд. Ефективното гарантиране на трудови права придава социален смисъл на понятието „достоен труд“. В противен случай то би останало декларативно и лишено от практическо значение.

По същество трудовите права представляват съвкупност от правни норми, които регулират отношенията между работници и работодатели с основна цел защита на по-слабата страна в трудовото правоотношение. Като цяло те могат да бъдат представени в няколко основни групи:

- ✓ **Индивидуални трудови права** в тази група се включват правото на труд,

правото на справедливо възнаграждение, правото на почивка и отпуск, правото на безопасни и здравословни условия на труд.

- ✓ **Колективни трудови права** тук се включват правото на сдружаване, правото на колективно договаряне и правото на стачка.
- ✓ **Права, свързани с равнопоставеността и недискриминацията**, в тази група се включват въпросите за равен достъп до заетост, равнопоставеност между половете, защита от дискриминация по различни признаци.

Посочените права осигуряват минимални стандарти за труд и създават условия за социална справедливост и устойчиво икономическо развитие.

В съвременните условия с все по-бързото навлизане на дигитализацията и

платформената икономика в трудовата дейност, се създават нови форми на заетост, които често излизат извън традиционните рамки на трудовото право. Това изисква ускорено адаптиране на трудовите права към новите реалности, с цел предотвратяване ерозията на стандартите за достоен труд.

Ако трябва да определим мястото на трудовите права, то те представляват ключов критерий за достоен труд, тъй като придават конкретно съдържание на абстрактното понятие за трудово достойнство. Ефективната защита и прилагане на трудовите права са основна предпоставка за устойчив икономически растеж и социална стабилност на обществото.

- **Условия на труд и безопасност.** В съвкупността от критериите за достоен труд условията на труд и безопасността заемат особено ключово място. Често условията на труд се възприемат като второстепенен

компонент или техническа подробност, те обаче са своеобразен обобщаващ критерий, който показва доколко една трудова среда уважава живота, здравето и достойнството на човека.

От гледна точка на концепцията за достоен труд, условията на труд и безопасност би следвало да създават условия за изграждане на работна среда, която да е:

- ✓ **физически безопасна** – среда, която изключва или намалява до възможния минимум рисковете от инциденти, травми, експозиции;
- ✓ **психологически здрава** – среда, която не допуска насилие, натиск, стрес, тормоз;
- ✓ **социално подкрепяща** – с ясна организация, създаваща възможности за обучение и повишаване на квалификацията, и колективизъм при работа;

- ✓ **осигурена с подходящо оборудване и технологии** – отговарящи на съвременните тенденции и достижения на науката и практиката;
- ✓ **регулирана от държавни и вътрешнофирмени стандарти** – отговарящи на законовите и етични норми на времето.

Наличието на адекватни условия на труд и безопасност се явява част от моралното, правното и социалното измерение на труда и оттук и съществен критерий по отношение на достойния труд. Пренебрегването на този критерий е предпоставка и може да доведе до различни форми на експлоатация, като физическа, икономическа, психическа или институционална. В този смисъл условията на труд и безопасността са много повече от технически измерители на достойния труд. Те представляват неговата **морална, социална и икономическа основа**.

Можем да заключим, че там, където работникът е защитен, обучен, подкрепен и оценен, трудът става средство за развитие. В този смисъл условията на труд и безопасността не просто подпомагат достойния труд — **те го определят**. Казано по друг начин, достойният труд започва там, където човешкият живот и достойнство са поставени в центъра на трудовите отношения.

- **Социална закрила.** В съвкупността от критерии, които формират достойния труд, социалната закрила заема специфично място. Тя функционира като компенсаторен и превантивен механизъм спрямо рисковете, произтичащи от трудовата дейност и пазарната несигурност. Теоретично погледнато, социалната закрила е тясно свързана с развитието на концепцията за социалната държава. В този смисъл социалната закрила се явява инструмент за борба с бедността и институционално възплъщение на социалния договор между

държавата, пазара и гражданите. По същество тя легитимира социално-икономическите системи, като смекчава неравенствата и социалните разходи.

Социалната закрила осигурява **сигурност и устойчивост** през целия жизнен цикъл в няколко основни посоки:

- ✓ осигуровки за безработица, болест, майчинство и старост;
- ✓ достъп до здравеопазване;
- ✓ подкрепа при трудови злополуки и инвалидност;
- ✓ социални мрежи за уязвими групи.

В теорията и практиката съществуват различни, предимно икономически, школи интерпретиращи ролята на социалната закрила в зависимост от различните разбираня за нейната същност. Неокласическата икономика традиционно разглежда социалната закрила като потенциален източник на пазарни

изкривявания, демотивиращ трудовата активност на хората. В този контекст социалните разходи често се възприемат не като необходимост, а като бреме за конкурентоспособността. Кейнсианските и институционалните подходи, например, подчертават стабилизиращата функция на социалната закрила. Тя създава основата за осигуряване на доходна сигурност, поддържа вътрешното търсене, намалява социалните конфликти и повишава човешкия капитал. Според тези виждания социалната закрила е неразделна част от устойчивия икономически растеж.

Друго интересно виждане, което има съществен принос към теоретичното осмисляне на социалната закрила, има подходът на способностите, развит от Амартя Сен и Марта Нусбаум. Според тях развитието следва да се оценява не само чрез доходи или заетост, а чрез реалните възможности на хората да водят живот, който ценят. В този

смисъл на социалната закрила се придава ключова роля в разширяването на възможностите на човека за развитие, като намалява уязвимостта и несигурността в обществото. От гледна точка на достойния труд това означава, че работата трябва да предоставя не само доход, но и сигурност, автономия и перспектива за развитие.

Тук е мястото да посочим, че достойният труд се явява нормативна, а не описателна концепция, т.е. тя задава критерии за това какъв „трябва“ да бъде трудът в едно справедливо общество. Погледнато в този контекст социалната закрила изпълнява ролята на коректив на пазарните отношения и механизми, които по своята същност произвеждат неравенства и несигурност. Именно изхождайки от това разбиране, МОТ дефинира социалната закрила като система от политики, предназначени да осигурят защита през целия жизнен цикъл, като подчертава, че

достойният труд не може да бъде оценяван изолирано от жизнения път на индивида.

Разбира се, социалната закрила има взаимозависимост с качеството на труда. То, както вече изяснихме, е многомерна категория, включваща заплащане, условия на труд, сигурност и социални права. В този смисъл социалната закрила е пряко свързана с понятието за трудова сигурност (employment security), което надхвърля защитата на конкретното работно място и включва защита на дохода и социалния статус. Липсата на адекватна социална закрила, в повечето случаи, води до разпространение на уязвима заетост, при която работниците са изложени на риск от бедност дори при пълна заетост. Това подкопава самата идея за труда като средство за социална интеграция.

Социалната закрила не би могла да се разглежда в друга среда, освен в условията на социалната държава. В теорията и практиката

са познати няколко доминиращи модела на социална държава - либерален, консервативно-корпоративистки и социалдемократически. Либералният модел разчита на минимална държавна намеса и целево подпомагане, за разлика от консервативно-корпоративисткия модел, който представлява балансирана, но йерархична система на социална защита, която поставя труда, професионалния статус и семейството в центъра на социалната политика. Социалдемократическият модел от своя страна осигурява универсална и щедра социална закрила, тясно обвързана с активни политики на пазара на труда. Погледнато от гледна точка на достойния труд, може да кажем, че социалдемократическият модел предлага най-високо ниво на защита и сигурност, докато либералният модел често допуска значителни неравенства и несигурност за работещите.

В съвременните условия на все по-динамична дигитална трансформация възниква естественият въпрос за промените в традиционните модели на социална закрила, изградени около стандартния трудов договор. В тези условия все по-често платформените работници са класифицирани като самонаети, което ги лишава от социални права. Всичко това изисква преосмисляне на самата връзка между труд, заетост и социална закрила. В това отношение съществена роля могат да изиграят съвременните теории за социалните инвестиции, които разглеждат социалната закрила като фактор за дългосрочно икономическо и социално развитие. В тяхната основа стои разбирането, че инвестициите в социална сигурност, здраве и образование повишават производителността на труда и социалната кохезия. В този смисъл социалната закрила е не само критерий, но и предпоставка за устойчив достоен труд.

Всичко казано дотук ни дава основание да кажем, че социалната закрила като критерий е структурен нормативен фундамент на концепцията за достоен труд. Тя осигурява връзката между икономическата активност и човешкото достойнство, като трансформира труда от средство за оцеляване в инструмент за социална реализация. Укрепването и адаптирането на социалната закрила към съвременните условия на глобални трансформации остава ключово предизвикателство пред националните и международните политики за достоен труд.

- **Социален диалог и участие.**

Социалният диалог или по-специално индустриалните отношения, както вече сме казвали в други наши изследвания, се дефинира като процес на преговори, консултации и обмен на информация между представителни организации на работниците и служителите и представителните организации на работодателите, с участието

на държавата. Този процес се разглежда като механизъм за регулиране на конфликта между труда и капитала, който превръща потенциалните социални напрежения и конфликти в институционализирано сътрудничество.

Участието, от своя страна, тук трябва да кажем, че става дума за участието на работниците и служителите в процесите на вземане на решения на ниво предприятие, сектор и национална политика, надхвърля формалните рамки на индустриалните отношения, като създава условия за повишаване легитимността на управленските решения, подобрява мотивацията и производителността на труда и укрепва социалното доверие.

Както казахме, социалният диалог и участието е механизъм за предотвратяване на конфликти и за устойчиво развитие, който включва няколко основни елемента:

- ✓ диалог между държава, работодатели и синдикати;
- ✓ колективно договаряне;
- ✓ участие на работниците в управлението;
- ✓ прозрачност и доверие в трудовите отношения.

В рамките на концепцията за достоен труд, социалният диалог и участието се разглеждат не само като средство за социално равновесие и социално доверие, но и като самостоятелни цели. Те са предпоставка и гаранция за упражняването на основни трудови права на гражданите, включително свободата на сдружаване и правото на колективно договаряне. МОТ определя тези права като фундаментални за трудовите правоотношения и изобщо за развитието на труда.

Като критерий за достоен труд социалният диалог намира израз в няколко направления:

На първо място, социалният диалог се явява индикатор за институционалната зрялост на трудовите отношения. Наличието на стабилни и представителни социални партньори, ясни регламенти за водене на преговори и ефективните механизми за функциониране на договореното е предпоставка за устойчиво подобряване на условията на труд и трудовите взаимоотношения.

На второ място, социалният диалог влияе пряко върху разпределителните и преразпределителните процеси в икономическите и обществени отношения. Чрез колективното договаряне се определят равнища на заплащане, работно време, здравословни и безопасни условия на труд, както и мерки за професионално развитие и

обществена значимост. От тази гледна точка той представлява ключов инструмент за намаляване на неравенствата и за осигуряване на социална справедливост.

На трето място, социалният диалог има свойството на превантивна функция. Посредством него се постига ранно идентифициране на проблеми и съвместно търсене на решения, като по този начин той намалява вероятността от трудови конфликти и социални кризи. Това има особено важно значение в условията на съвременните икономически трансформации, дигитализация и зеления преход, които по същество променят характера и съдържанието на труда.

От призмата на достойния труд участието на работниците се явява съществен елемент от критерия „социален диалог и участие“, тъй като то признава работещите като активни субекти на управлението, а не

само като пасивен ресурс. Основното преимущество на този елемент от критерия са разнообразните форми на участие. Участието допринася и за по-добро прилагане на трудовото законодателство, тъй като чрез него се предоставя възможността на работниците да участват в контрола на трудовите отношения.

От гледна точка на достойния труд, участието е тясно свързано с човешкото достойнство и автономия. Разширяването на неговия обхват укрепва чувството за принадлежност и социална интеграция, което е особено важно за уязвими групи, като млади работници, мигранти и работещи в нестандартни форми на заетост.

Следва да посочим, че пред социалния диалог и участието като критерий за достоен труд в съвременните условия стоят редица предизвикателства, свързани с отслабването на синдикалното членство, нарастването на

нестандартните форми на заетост и платформената икономика. Това са процеси, които изискват адаптиране на традиционните форми на представителство и разработване на нови механизми за участие.

В крайна сметка можем да обобщим, че социалният диалог и участието представляват сърцевината на концепцията за достоен труд. По същество те осигуряват демократично, справедливо и устойчиво регулиране на трудовите отношения. В този смисъл, като критерий за достоен труд, социалният диалог и участието отразяват не само формалното спазване на трудовите и човешки права, но и реалното включване на работещите в процесите на вземане на решения. В условията на динамични икономически и социални промени укрепването на социалния диалог и участието остава ключово предизвикателство и стратегическа цел за развитието на обществото.

- **Равенство и човешко достойнство.** Концепцията за достоен труд обединява в себе си икономически, социални и морални измерения на трудовата дейност. В този аспект **равенството и човешкото достойнство** се явяват и утвърждават не просто като абстрактни ценности, а като **ключови критерии** за оценка на качеството и справедливостта на труда.

Човешкото достойнство представлява универсална морална и правна категория. Това разбиране е основополагащо за различни международни актове, като най-всеобхватно отражение намира във Всеобщата декларация за правата на човека (1948), където трудът е дефиниран като право, което трябва да се упражнява „в условия на свобода, справедливост и сигурност“. От тази гледна точка достойнството предполага признаване на човека като личност, а не като средство за икономическа изгода, което от своя страна

поставя граници пред експлоатацията и дискриминацията.

От своя страна равенството има различни проявления, веднъж като **формално равенство**, т.е. равенство пред закона, и отделно като **материално равенство**, изискващо активни политики за преодоляване на структурни неравенства. В сферата на труда и трудовите отношения това предполага равен достъп до заетост, равнопоставеност при заплащане за равностоен труд, недопускане на дискриминация по признак пол, възраст, етническа принадлежност, увреждане или социален статус.

През призмата на достойния труд материалното равенство придобива особено значение, тъй като пазарът на труда по своята природа възпроизвежда социални неравенства. Тук важно значение имат целенасочените политики по отношение на

равния достъп до труд и достойно заплащане, без които равенството и човешкото достойнство се превръщат в илюзорни величини. В този смисъл ниското заплащане, несигурната заетост, лошите условия на труд и липсата на колективно представителство не са само чисто икономически проблеми, а преминават в сферата на **нарушаване на човешкото достойнство**. Като цяло неравенствата, особено в доходите и възможностите за труд, подкопават социалната кохезия и водят до маргинализация на цели групи от населението.

В крайна сметка, според нас, равенството и човешкото достойнство представляват ключови фундаментални критерии за достойния труд и стоят в основата на изграждането на справедливо и устойчиво общество. В този смисъл те придават морално и социално измерение на трудовите отношения и функционират като коректив на

пазарните механизми. В условията на съвременните икономически трансформации защитата и утвърждаването на равенството и човешкото достойнство изисква активна държавна политика, социален диалог и ангажираност на всички обществени страни. Още веднъж следва да подчертаем, че само поставянето на човека и неговия труд в центъра на общественно-икономическата система може да се постигне истински достоен труд.

От всичко казано дотук относно критериите за достоен труд, можем да направим няколко извода. Това е взаимосвързана съвкупност с равнопоставена тежест в общия комплекс от критерии и пренебрегването или омаловажаването на който и да е от тях води до нестабилност в обществените отношения. Едновременно с това е саморазвиваща се съвкупност, която независимо от относително самостоятелните пътища и етапи на развитие се влияят един от

друг и по този начин взаимно се допълват и коригират. И накрая, това е съвкупност, която в своето функциониране и развитие е в основата на развитието на обществените процеси и на обществото като цяло.

3.3. Развитие и перспективи на достойния труд

Както вече изяснихме, понятието „достоеен труд“ все повече се утвърждава като ключов елемент на съвременното социално-икономическо развитие и социалната справедливост. В условията на глобализация, дигитализация и динамични промени на пазара на труда, осигуряването на труд, който е справедливо заплатен, безопасен, социално защитен и основан на зачитане на човешките права, т.е. осигуряването на достоеен труд, се превръща в основно предизвикателство пред държавите, международните организации и бизнеса.

В исторически план развитието на идеята за достоен труд винаги е свързано с индустриализацията и борбата за основни трудови права – ограничаване на работното време, забрана на детския труд, въвеждане на минимални стандарти за безопасност и здраве при работа. В своето развитие през XX век тези принципи получиха своята институционализация чрез международни конвенции и национални трудови законодателства. В съвременните условия фокусът на достойния труд все повече се разширява, като включва не само формалната заетост, но и качеството на труда, равнопоставеността и човешкото достойнство.

В основата на перспективите за развитие на достойния труд лежат постигнатите резултати в неговото развитие, но в същото време са тясно обвързани с технологичния напредък и зеления преход. Автоматизацията и изкуственият интелект

водят до промени в характера и съдържанието на труда, като създават нови възможности за неговото развитие и хуманизация, но в същото време и до рисковете от социално неравенство и загуба на работни места. Зеленият преход, от своя страна, отваря нови сфери за заетост, изискващи нови умения и квалификации.

В съвременните условия, а и в бъдеще, към концепцията за достоен труд ще се предявяват все повече изисквания за по-гъвкави, но и по-сигурни форми на заетост, силни социални системи за социална закрила и все по-широко и активно участие на работниците в процесите на вземане на решения. В това отношение все повече ще се засилва ролята на държавите и международните организации, като те ще играят ключова роля за гарантирането на справедлив преход и социална устойчивост.

С развитието на труда и трудовите отношения ще се засилва ролята на достойния труд като фундаментален фактор за социалното благосъстояние, икономическия растеж и устойчивото развитие на обществото. Съвременните условия, обаче, изискват да се съобразяваме с комплексния подход при развитието на концепцията за достойния труд, който съчетава икономическа ефективност със социална справедливост. В своето развитие достойният труд остава динамична концепция, адаптираща се към новите реалности на труда.

В бъдеще перспективата за развитието на достойният труд следва да се разглежда от два аспекта: като фактор за повишаване ефективността на труда и като бъдеще на развитието на обществото.

Обикновено ефективността на труда се измерва чрез количествени показатели като

производителност или добавена стойност, но едновременно с това тя може да има и качествени характеристики като устойчивост на резултатите, иновационен потенциал и социална стабилност. В този смисъл достойният труд влияе върху ефективността на труда чрез няколко основни механизма.

На първо място, посредством справедливото заплащане и сигурността на доходите, повишава мотивацията и лоялността на работниците, което води до пониско текучество и по-добро използване на човешкия капитал.

На второ място, посредством безопасните условия на труд, намалява трудовия травматизъм и загубите на работно време поради отсъствията по болест и временна нетрудоспособност, като по този начин увеличава реалното работно време и производствения капацитет.

На трето място, посредством социалния диалог и участието в управлението и взимането на решения, стимулира доверието между работодатели и работници, което улеснява внедряването на иновации и организационни промени.

От тази гледна точка достойният труд не следва да се разглежда само като разход или социална привилегия, а като **инвестиция в човешкия капитал**, която води до повишаване на ефективността на труда и устойчивото развитие на икономиката в цялост. Качеството на човешкия ресурс заетостта е неразривно свързано с производителността, иновациите и социалната стабилност. В този смисъл насърчаването на достойния труд представлява стратегически инструмент за повишаване на ефективността на труда и за постигане на дългосрочен икономически и социален напредък.

В условията на ускорена глобализация, дигитална трансформация и нарастващи социални неравенства, достойният труд придобива ново измерение. Той все повече ще се утвърждава като ключов концепт за устойчивото развитие на съвременните общества, все повече ще надхвърля традиционното разбиране за заетост като средство за доход и ще се превръща във фундаментална социална ценност, свързана с човешкото достойнство, социалната справедливост и демократичното развитие на обществото като цяло.

В този контекст четвъртата индустриална революция, която трансформира трудовите пазари въз основа на автоматизацията, изкуствения интелект и платформите за гигаикономика, създава нови възможности за гъвкавост и иновации, но и поражда редица рискове от прекаризация на труда, преформатиране на професии и загуба на работни места и отслабване на трудовите

права. Възниква въпросът не е дали трудът ще се промени, а дали новите форми на заетост ще отговарят на критериите за достоен труд.

Бъдещото развитие на обществото все повече ще налага разработване и прилагане на политики, които съчетават технологичния напредък със социална отговорност – чрез преквалификация, учене през целия живот и адаптиране на трудовото законодателство към новите реалности. Достойният труд ще се превръща в етичен и политически компас, който насочва тези трансформации в полза на човека.

В крайна сметка развитието на труда ще доведе до това, че достойният труд от утопична идея все повече ще се превръща в необходима предпоставка за бъдещото развитие на обществото. Той ще представлява синтеза между икономическите рационалности и моралната отговорност, между индивидуалното развитие и общественото благополучие.

В свят на динамични промени и несигурност, достойният труд може да се превърне във фактора, който да осигури стабилна основа за социална кохезия, демокрация и устойчиво развитие, т.е. утвърждаването му следва да се превърне в централен приоритет на публичните политики, на работодателите и на гражданското общество.

Заклучение

В нашето изследване се опитахме да изясним основните същностни черти на съвременния труд и новите реалности от гледна точка на достойния труд. Разгледахме основни въпроси, свързани с достойнството и свободата на труда през призмата на богатството на свободното време. Обобщихме обществените схващания за достойния труд и неговите основни параметри и се опитахме да очертаем неговите перспективи за развитие.

На основата на всичко казано дотук можем да обобщим няколко основни извода за същността на достойния труд:

Първо. Достойният труд се развива паралелно с развитието на труда във времето и пространството. Трудът, както многократно изяснихме, е фундаментална, присъща само на човека дейност, която

съпътства развитието на обществото от най-ранните етапи на човешката цивилизация до съвременната глобализирана икономика. Наред с неговата икономическа функция, трудът има и дълбоко социално, културно и морално значение. Концепцията за **достоеен труд** възниква като отговор на историческото развитие и трансформации на труда и отразява стремежа към хуманизиране на трудовите отношения. Достойният труд е динамично и исторически обусловено понятие, което се развива паралелно с развитието на труда в различни епохи и географски пространства. От експлоатативните форми на труд в миналото до съвременните стремежи за социална справедливост, концепцията за достоен труд отразява еволюцията на човешките ценности и обществените отношения.

Второ. Развитието на обществото води до развитие и разширяване на параметрите на достойния труд. В съвременните условия

понятието „достоеен труд“ се утвърждава като ключова категория в социалната и икономическата реалност, особено в контекста на глобализацията, технологичния напредък и социалните трансформации. Развитието на обществото не само променя формите и съдържанието на труда, но и разширява обхвата и параметрите, чрез които трудът се оценява като „достоеен“. Развитието на обществото води до повишаване на социалните очаквания към труда и трудовите отношения. С разширяването на демократичните ценности и човешките права, трудът започва да се разглежда не само като средство за оцеляване, но и като основен фактор за човешко развитие и социално включване. Развитието на обществото неизбежно води до развитие на труда и разширяване на параметрите на достойния труд. От базисно средство за икономическо оцеляване, трудът се превръща в ключов елемент на човешкото достойнство, социалната справедливост и устойчивото

развитие. В този процес общественият напредък изисква не само икономически растеж, но и съзнателни политики, насочени към подобряване качеството на труда. В този смисъл достойният труд се утвърждава като основен критерий за достигнатото ниво на развитие на самото общество.

Трето. Достойният труд не е статична величина. Той има собствен ход на развитие и по този начин влияе на развитието на обществото. Достойният труд заема централно място в съвременните дебати за социално-икономическото развитие, устойчивостта и социалната справедливост в обществото. Въпреки че често се разглежда като резултат от общественото развитие, достойният труд не представлява статична величина, нито пасивно следствие на икономическия растеж. Напротив, той има собствена логика и динамика на развитие, които отразяват променящите се социални ценности, технологичните иновации и

институционалните трансформации. Достойният труд не само се адаптира към обществото и промените в него, но и активно влияе върху неговото развитие. Именно поради това той не се явява статична величина, а представлява динамичен социален процес със собствен ход на развитие. В своята взаимосвързаност с обществените процеси, той не само отразява степента на обществено развитие и напредък, но и действа като активен фактор, като катализатор, който формира икономическите, социалните и институционалните структури на обществото. В този смисъл развитието на достойния труд е неразривно свързано с развитието на обществото, като между тях съществува двупосочна и взаимно усилваща се връзка.

Четвърто. За истински достоен труд може да говорим тогава, когато в центъра на обществено-икономическата система стои трудът. В съвременните общества трудът

често се разглежда като производен елемент на икономическите процеси, т.е. като фактор за създаване на добавена стойност, подчинен на капитала, технологиите и пазарната логика. Подобен подход обикновено води до инструментализиране на човешкия труд и подценяване на неговото социално и морално значение. За истински достоен труд можем да говорим единствено и само тогава, когато трудът заема централно място в обществено-икономическата система. Това предполага преход от икономика, ориентирана и подчинена единствено към растеж и печалба, към обществено-икономическа система, в която човешкият труд и достойнство са водещи ценности. Само при такова разбиране трудът може да изпълни своята двойна функция – да бъде източник на икономическо развитие и основа на социалната справедливост и човешкото развитие.

Conclusion

In this research, we sought to clarify the main essential features of modern labor and the new realities through the perspective of decent work. We examined key issues related to the dignity and freedom of labor, including the question of the value of leisure time. We summarized public perceptions of decent work and its principal parameters and outlined its prospects for future development.

Based on the analysis presented, several fundamental conclusions regarding the essence of decent work may be drawn.

First, decent work develops in parallel with the evolution of labor across time and space. Labor, as repeatedly emphasized, is a fundamental human activity that has accompanied social development from the earliest stages of civilization to the contemporary globalized economy. Beyond its economic function, labor possesses profound social, cultural, and moral

significance. The concept of decent work emerged as a response to the historical transformations of labor and reflects the aspiration to humanize labor relations. It is a dynamic and historically conditioned concept that evolves alongside labor itself in different historical and geographical contexts. From exploitative forms of labor in the past to contemporary aspirations for social justice, decent work reflects the evolution of human values and social relations.

Second, the development of society leads to the expansion and refinement of the parameters of decent work. In contemporary conditions, decent work has become a key category in socio-economic life, particularly in the context of globalization, technological advancement, and ongoing social transformations. Social development not only transforms the forms and content of labor but also broadens the criteria by which labor is evaluated as “decent.” As democratic values and human rights expand,

work is increasingly understood not merely as a means of survival but as a fundamental factor in human development and social inclusion. Thus, labor evolves from a basic means of economic subsistence into a central element of human dignity, social justice, and sustainable development. This process requires not only economic growth but also deliberate public policies aimed at improving the quality of work. In this sense, decent work is established as a fundamental indicator of the level of development achieved by society.

Third, decent work is not a static concept. It possesses its own trajectory of development and, in turn, influences societal progress.

Although often viewed as an outcome of social development, decent work is neither a passive consequence of economic growth nor a fixed category. Rather, it has its own internal logic and dynamic character, reflecting evolving social values, technological innovation, and institutional change. Decent work not only

adapts to societal transformations but actively shapes them. It functions as a catalyst that influences economic, social, and institutional structures. Therefore, the development of decent work is inseparably linked to the development of society, forming a reciprocal and mutually reinforcing relationship.

Fourth, truly decent work can exist only when labor occupies a central position within the socio-economic system. In many contemporary societies, labor is treated primarily as an instrument for generating added value, subordinated to capital, technology, and market logic. Such an approach risks reducing human labor to a purely economic function and neglecting its social and moral dimensions. A genuinely decent form of work requires a shift from an economy oriented exclusively toward growth and profit to a socio-economic system in which human labor and human dignity are guiding principles. Only under such conditions can labor fulfill its dual function: serving as both

a driver of economic development and a foundation for social justice and human flourishing.

Библиография

1. Арент, Хана. Човешкото състояние. София: Критика и Хуманизъм, 2000.
2. Бекер, Г. С. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Chicago: University of Chicago Press, 1993.
3. Благоев, Г. Икономика на труда. София: Университетско издателство "Стопанство", 2014.
4. Бек, У. Risk Society: Towards a New Modernity. Sage, 1986.
5. Български етимологичен речник, т. VIII, Издателство на БАН, С., 2017, ISBN 978-954-322-890-4
6. Вебер, М. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, 1905.
7. Веблен, Т. (1899). The Theory of the Leisure Class. Macmillan.
8. Всеобща декларация за правата на човека, ООН, 1948.
9. Гачев, Г. История на труда и социалните отношения. София: УИ "Св. Климент Охридски", 1998.
10. Генчев, Н. Българската култура XV–XIX век. София: Изд. Наука и изкуство 1995.

11. Генчев, Н. ОЧЕРЦИ – социално-психологически типове в Българската история, София, Изд. Исток – Запад 2011.
12. Горц, А. Farewell to the Working Class. Pluto Press, 1980.
13. Горц, А. Metamorphoses of Labour. Verso, 1988.
14. Европейска комисия. European Pillar of Social Rights, 2017.
15. Евростат. Income inequality statistics. 2022.
16. Зубоф, Ш. The Age of Surveillance Capitalism. PublicAffairs, 2019.
17. Конституция на Федерална република Германия, 1949.
18. Конституция на Република България 1991.
19. Лекари без граници – мисия и принципи (официален сайт).
20. Маркс, К. Грундрисе: Основи на критиката на политическата икономия (1857–1858). София: Наука и изкуство. 1974.
21. Маркс, К. Критика на Готската програма (1875). София: Партиздат, 1977.
22. Маркс, К. Капиталът: Критика на политическата икономия, т. 1. София: Партиздат, 1978.
23. Маркс, К. Икономическо-философски ръкописи от 1844 г. София: Наука и изкуство, 1978.

24. Маркс, К. Капиталът, т. 3. София: Наука и изкуство, 1981.
25. Маркс, К., Енгелс, Ф. Манифест на Комунистическата партия (1848). София: Партиздат, 1977.
26. Международна организация на труда (ILO) – документи за достоен труд.
27. Международна организация на труда (МОТ). Global Estimates of Modern Slavery. Geneva: ILO Publications, 2023.
28. МОТ Declaration on Social Justice for a Fair Globalization. 2008.
29. ООН Sustainable Development Goals. 2015.
30. Поланьи, Карл. Велика трансформация. София: Критика и хуманизъм, 2003.
31. Рикардо, Д. Принципи на политическата икономия и данъчното облагане. София: Наука и икономика, 1996.
32. Самуелсън, П. А., Нордхаус, У. Д. Икономика. София: ИК "ИнфоДар", 2010.
33. Сен, А. Development as Freedom. Oxford University Press. 1999.
34. Скор, Дж. The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure. Basic Books. 1991.
35. Скинър, Б.Ф., Отвъд свободата и достойнството Изд. „Изток-Запад“, 2017г., ISBN 978-619-01-0043-0

36. Смит, А. Богатството на народите. София: Изток–Запад. 2001.
37. Тошкова, Светла, „От извора на вечната книга“ Изд. „Захари Стоянов“, 2005г. ISBN 954-739-612-9
38. Тофлър, А. Третата вълна. София: Профиздат, 1992.
39. Унгер, Роберто Мангебейра. Историята на човешкото развитие. София: Нов български университет, 2009.
40. Фром, Е. Бягство от свободата, Изд. Сиела Норма, София, 2021
41. Фурсов, А. Водораздел. Изд. „Изток – Запад“, София, 2021
42. Харви, Дейвид. Кратка история на неолиберализма. София: Изток-Запад, 2012.
43. Шопов, Д., Л. Стефанов, М. Паунов, Л. Дулевски, Икономика на труда, Тракия – М, С., 2002.
44. Aristotle. The Nicomachean Ethics (D. Ross, Trans.). Oxford University Press. (Original work published ca. 350 B.C.E.), 2009.
45. Bauman, Z. Liquid Modernity. Polity Press. 2000.
46. Beckert, S. Empire of Cotton: A Global History. Knopf. 2014.
47. Beckert, S. Rockman, S. (eds.) Slavery's Capitalism: A New History of American Economic

Development. University of Pennsylvania Press, 2016.

48. Bourdieu, P. The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood Press. 1986.
49. Davis, D. B. *The Problem of Slavery in Western Culture*. Cornell University Press. 1966.
50. De Stefano, V. The rise of the “just-in-time workforce”: On-demand work, crowd work and labour protection in the “gig-economy”. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 37(3), 471–504., 2016.
51. Drescher, S. *Abolition: A History of Slavery and Antislavery*. Cambridge University Press. 2009.
52. Durkheim, É. *The division of labor in society* (G. Simpson, Trans.). Free Press. (Original work published 1893), 1933.
53. Eurostat *Hours Worked and Work–Life Balance in EU*. 2023.
54. European Union. *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Official Journal of the European Union, C 326. 2012.
55. Finley, M. I. *Ancient Slavery and Modern Ideology*. New York: Viking Press. 1980.
56. Fraser, Nancy. *Social Justice in the Age of Identity Politics*, Verso, 2003.

57. Georges Friedman, Pierre Naville, *Traite de sociology*, Armand Colin 1964,
58. Gorz, A. *Farewell to the working class: An essay on post-industrial socialism* (M. Sonenscher, Trans.). Pluto Press. 1982.
59. Hartman, S. *Lose Your Mother: A Journey Along the Atlantic Slave Route*. Farrar, Straus and Giroux. 1997.
60. Hobsbawm, Eric. *Industry and Empire: The Birth of the Industrial Revolution*. London: Penguin Books, 1999.
61. Habermas, J. *The Theory of Communicative Action*, Volume 1. Beacon Press. 1984.
62. Harari, Y. N. *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. Harvill Secker. 2016.
63. Hobsbawm, E. *The Age of Revolution: 1789–1848*. London: Weidenfeld & Nicolson. 1962.
64. International Labour Organization (ILO). *World Employment and Social Outlook: Trends 2023*. Geneva: ILO. 2023.
65. International Labour Organization (ILO). *Decent Work. Report of the Director-General*. Geneva: ILO. 1999.
66. International Labour Organization (ILO). *History of the ILO*. <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/lang--en/index.htm>
67. International Labour Organization (ILO). *World Employment and Social Outlook: The role of*

digital labour platforms in transforming the world of work. Geneva: ILO. 2021.

68. International Labour Organization (ILO). Forced Labour Convention, 1930 (No. 29) и Protocol of 2014 to the Forced Labour Convention, 1930.
69. International Labour Organization (ILO). Decent Work and the 2030 Agenda for Sustainable Development. Geneva: ILO. 2015.
70. Locke, J. Two Treatises of Government. Cambridge University Press. (Original work published 1689). 1988.
71. Marcuse, H. One-Dimensional Man. Beacon Press. 1964.
72. Nussbaum, Martha C. Creating Capabilities: The Human Development Approach. Harvard University Press, 2011.
73. Nussbaum, M. Women and Human Development: The Capabilities Approach. 2000.
74. OECD Better Life Index. 2022.
75. OECD. Measuring the Quality of Jobs. Paris: OECD Publishing. 2019.
76. Patterson, O. Slavery and Social Death: A Comparative Study. Harvard University Press. 1982.
77. Pigou, A. C. The Economics of Welfare. 1920.
78. Piketty, T. Capital in the Twenty-First Century. 2014.

79. Rawls, John. A Theory of Justice. Harvard University Press, 1971.
80. Rifkin, Jeremy. The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era. New York: Tarcher/Putnam, 1995.
81. Sen, Amartya. Development as Freedom. Oxford University Press, 1999.
82. Susskind, R., & Susskind, D. The Future of the Professions. Oxford University Press. 2015.
83. Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. University of Chicago Press. (Original work published 1776). 1976.
84. Standing, G. The Precariat: The New Dangerous Class. London: Bloomsbury Academic. 2011.
85. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Global Report on Trafficking in Persons (годишни доклади).
86. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: United Nations. 2015.
87. Veblen, T. The Theory of the Leisure Class. Oxford University Press. (Original work published 1899). 2007.
88. Weber, M. The protestant ethic and the spirit of capitalism (S. Kalberg, Trans.). Routledge. (Original work published 1905). 2001.

89. Williams, E. *Capitalism and Slavery*. University of North Carolina Press. 1944.
90. World Economic Forum. *The Future of Jobs Report*. Geneva: WEF. 2020.